

בס"ד

מאמר מערכת

שאלו שלום ירושלם ישליו אוהבין

שאלת שלום ירושלים בפשוטו משמע שהוא בתפלה. ובראש השנה ל,א, אומרים חז"ל שיש לעשות זכר למקדש, משום ש"ציון היא דורש אין לה - מכלל דבעי דרישה". אבל כלום יתכן שאדם ידרוש דבר שאינו יודע מה הוא, אדם שלא לומד עניני עבודת הקרבנות, מעלת כפרתם, וסדר עבודתם הנהדר, ומציאות שכינה ומלכות בישראל, הרי אינו מרגיש חסרון כלל, ומה ידרוש? ואם ידרוש בפיו בתפלה אשגרת לשונו, כלום מרגיש שחסר לו משהו. א"כ אין זה אלא כצפצוף הציפור. אין ספק כי כשם שאין בור ירא חטא ולא ע"ה חסיד, נאמר בכללות, כך גם בחינות יש בו, גם מי שהוא בבחינת ע"ה בעניני קדשים לא יתכן שיהיה לו דרישת ציון, ושאלת שלום ירושלים שלו אין בה ממש. וזה דבר פשוט מאוד. ולהלן נראה שכבר חז"ל הורו כן.

ויתירה מכך, אדם שאינו יודע על ירושלים דבר, לא מעניין אותו היכן בדיוק היה מקום המקדש, ומסכת מדות לגביו היא הלכתא למשיחא, ואולי סובר שגם זה לא, שהרי שגור בפי כל שירד ביהמ"ק בנוי מן השמים, וא"כ בשביל מה ללמוד. גם זה עדיין רחוק הוא משאלת שלום ירושלים. כך אומרים חז"ל:

א"ר שמואל בר אבא, אמר הקב"ה לישראל אע"פ שבית המקדש עתיד ליחרב והקרבנות בטלין, לא תשכחו עצמכם לסדר הקרבנות, אלא הזהרו לקרות בהן לשנות בהן, ואם תעסקו בהן אני מעלה עליכם כאלו בקרבנות אתם עוסקים. ואם רצונך לידע בא וראה, כשהקב"ה מראה ליחזקאל את צורת הבית מה הוא אומר הגד את בית ישראל את הבית ויכלמו מעונותיהם ומדדו את תכנית (יחזקאל מג), אמר יחזקאל לפני הקב"ה רבש"ע עד עכשיו אנו נתונים בגולה בארץ שונאינו, ואתה אומר לי לילך ולהודיע לישראל צורת הבית, וכתוב אותו לעיניהם וישמרו את כל צורותיו ואת כל חוקותיו, וכי יכולין הן לעשות, הניח להם עד שיעלו מן הגולה ואח"כ אני הולך ואומר להם. אמר לו הקב"ה ליחזקאל ובשביל שבני נתונים בגולה יהא בנין ביתי בטל, אמר לו הקב"ה גדול קרייתה בתורה כבנינה, לך אמור להם ויתעסקו לקרות צורת הבית בתורה, ובשכר קרייתה שיתעסקו לקרות בה אני מעלה עליהם כאלו הם עוסקין בבנין הבית. תנחומא פר' צו סי' י"ד.

מבואר שמעלת העסק בקרבנות ועסק בצורת הבית אחת היא. והנה אמרו בירושלמי (ביומא פ"א ה"א): "כל דור שאינו נבנה בימיו מעלין עליו כאילו הוא החרבו". ויש לשאול בזה, מכיון שכל העוסק בהלכות הקרבנות הרי הוא כאילו הקריבם, והעוסק בצורת הבית כאילו בנאו, כנ"ל, א"כ איך זה שכל דור שלא נבנה בימיו כאילו החרבו, וכי לא היו ת"ח, ועדיין יש, שעוסקים בענינים אלו. הרי המשמעות היא שעד הלום כל דור הוא בבחינת כאילו החרבו שהרי לא נבנה עדיין.

ונראה שיש כאן ב' ענינים, הירושלמי מדבר על "דור" שלא נבנה בימיו, כלומר דור שלא תקנו מעשיהם וסלקו הסיבה שבגללה חרב הבית, שהיא שנאת חנם. כיע"ש. ודברי חז"ל במדרש הנ"ל, הם ליחידים העוסקים בצורת הבית, לדידם באמת אין הם נתפסים בעוון זה של כאילו החרבו, שהרי כאמור נאמר עליהם כאילו בנאו. ודוק. ומזה למדים אנו מעלת וחובת הלימוד בסדר קדשים בכלל ובעניני צורת הבית בפרט. ואמנם חייב אדם ללמוד קודם דינים הצריכים לו למעשה, אבל מי אמר שצריך לפלפל קודם דיני כחל שאין גם אחד בעיר שאוכל היום כחל, וטיפת חלב שנפלה לקדירה, כו' מציאות שבימינו לא קוראת א' מאלף, ודיני שטרות שרובם אינן נוהגים כלל כיום, כו' ולהזניח לימוד כה חשוב אשר הוא חובה על כל ירא שמים, כמבואר בריש שו"ע או"ח שראוי לכל ירא שמים להיות מיצר ודואג על חרבן בית המקדש. וכבר נתבאר יפה שלא יתכן שיצר אדם על מה שלא חסר לו. והרי נתבאר במדרש שהקב"ה דורש מאיתנו שנלמד ענינים אלו גם בזמן הגלות. ולא יעלה על הדעת שרצון ה' הוא בקריאה בלבד בבוקר השכם של פרשת התמיד כו' בלא כל עסק והבנה ברורה. וראה נא בהקדמתו של מרן החפץ חיים זלה"ה לספר אסיפת זקנים ע"ס קדשים, מה שהאריך בחובת לימוד זה. אמר ועשה, פתח כוללים ללימוד סדר קדשים, והיה מראשוני החלוצים לחידוש הלימוד בסדר זה.

גליון 43 עוסק:

- א. מחידושי מרן הגר"ע יוסף שליט"א על הרמב"ם הלכות מעשר שני מכ"י.
- ב. שו"ת מהגרש"מ עמאר שליט"א. הפרשת תרו"מ מפירות המבשלים אחר זמן. המשך מהגליון הקודם.
- ג. פרק ד' מתוך הספר "תולעת שני" כתב יד, ליו"ר המכון הרב שניאור ז. ריוח שליט"א
- ד. מאמר בענין זיהוי התכלת כארגמון כהה קוצים וחד קוצים. מהרב חזקיהו רוטשטיין שליט"א.
- ה. מאמר בענין בעיות הצביעה בתכלת. מהעורך.

מרן הגאון רבי **עובדיה יוסף שליט"א**
 הראשון לציון נשיא מועצת חכמי התורה
 ונשיא המכון "למצוות התלויות בארץ"

מתוך ספרו של מרן שליט"א **"טבעת המלך"** על הרמב"ם כ"י משנת תרצ"ט¹

הלכות מעשר שני

פרק ד הלכה ט

ואין פודין בפחות מפרוטה שהוא כאסימון.

ירושלמי. והקשה רדב"ז, אם על נחושת מיירי תיפוק ליה דכסף בעינן, ואי כסף, הא פחות משוה פרוטה לא הוי דמים. ותירץ דהוה אמינא כסף כל דהו. והקדשה עליו בספר מזל שעה (הלכות זכייה ומתנה, דנ"ה ע"ג), דנראה דפשיטא ליה דאין פודים מעשר שני על נחושת, והרי בש"ס קאמר בפרק קמא דקדושין (יא:), והרי כסף דכתיב וצרת הכסף, ותנן הפורט סלע ממעות מעשר שני. אלמא גם נחושת, ומשני כסף כסף ריבה. והאריך בזה. ונעלם ממנו שכן דעת, רבינו להדיא בפירושו (ריש דמאי), דאסור לפדות מעשר שני על נחושת. ובאמת שכן עמדו עליו שהוא נגד הש"ס הנ"ל. ועיין בתשו' טל אורות (חיד"ד סי' א) שהאריך בזה. ועיין גם לרש"ש (בבא מציעא נה:). [לכאורה בברכות (מז:)] ובכמה דוכתי, דפרכינן אמעשר שני והקדש שנפדו, פשיטא, וקאמר שלא נתן חומש. טפי עדיף לומר באותו פדיון דפו' בנחושת, דקמ"ל כסף כסף ריבה. דה"נ בהא דקאמר התם שחלל ע"ג אסימון קרקע מתני' היא, אף הכא אע"ג דתנן הפוט סלע ממעות מעשר שני, הכא נמי אכפל תנא. ולפי דברי רבינו נחא. ואתי שפיר קושית התוס' שבת (קכז:)] ובעירובין, דא"כ נפשוט בבבא מציעא מינה דאין חומש מעכב. ולפי דברי רבינו י"ל דהוה מצי למימר לעולם מעכב, והכא שחילל אנחושת]. ועל"פ גם אם פודים בנחושת הקושיא במקומה, דכסף בעינן ופחות משוה פרוטה לא הוי דמים, וכקושיתו אחר כך. ומה שהקשה שם על תירוצו, דכסף דוקא שוה פרוטה ולא כל דהו, והביא דברי תוס' ריש קידושין (ג.) דכסף דעפרון היינו שוה פרוטה, ועוד. יכולני ליישב כוונתו, אחר שיש לנו כסף כסף ריבה, הוה אמינא גם פחות משוה פרוטה, קמ"ל.

¹ מתוך קובץ "זכרון ברוך" הוצ' ישיבת "חזון עובדיה".

פרק ז חלכז א**הלכות בכסף מעשר שני אינו נפדה טהור בריחוק מקום.**

כתב רדב"ז דמקורו ממתני' דפליגי בנטמא הלכות, דר"י ס"ל יקבר ולא מהני פדייה, ורבנן ס"ל יפדה. והקשו רבנן ומה מעשר שני עצמו נפדה לקוח לא כל שכן, ודחה ר"י מה למעשר שני שנפדה בריחוק מקום תאמר בלקוח. אלמא דלכולי עלמא לקוח אינו נפדה בריחוק מקום. ומריש הוה קשיא לי, דהתוס' פסחים (לח.) הוכיחו דרבנן מודו בזה מפ' איזהו מקומן, ולא בהיא סיום המשנה. וראיתי שכן הקשה ר' עקיבא איגר בגליון הש"ס. ובהגהות רש"י ש תירץ דלא קשיא מידי, דמצינו דכוותה דלטעמא דנפשיה קא דחי, הכא נמי יש לומר כן. עיין שם. לפי זה מקור דברי רבינו כמו שכתבו התוס'.

הגאון רבי שלמה משה עמאר שליט"א
הרב הראשי וראב"ד ת"א יפו

זמן הפרשת תרומת שמבשילים לאחר חלקיטח

[המשך מהגליון הקודם]

ואחר שהתברר בבירור גמור שגמר מלאכה הוא גמר מלאכות השדה, א"כ לא איכפת לנו עוד במה שמבשילים אותם ע"י נתינתם במקומות המיוחדים ושם נותנים גז מיוחד, דאין בכל זה ענין של גמר מלאכת שדה. והואיל ונגמרה מלאכת השדה בתלישתם של הבננות מן המחובר, ובאסיפתם מן השדה כדרך שרגילים לאוספם, שוב לא איכפת לן בכל מעשה ההבחלה, ואין בו כדי לשנות את הדין.

ואלם אחר ההתבוננות עדיין יש מקום לעיין בדבר, דהנה ענין גמר מלאכה, הוא קביעת המעשרות, דמשגמר מלאכתן של הפירות או הירקות אסור לאכול מהם אפילו אכילת עראי, וכן אסור להאכיל מהם לבהמתו, אבל לפני שנגמרה מלאכתן מותרין באכילת עראי, כדתנן במס' מעשרות (פ"א מ"ה) וכו'. וזה הוא רק במה שמולך לשוק דוקא, אבל המולך לביתו לא הוקבעו עד שיראו פני הבית, וכמ"ש לעיל. ועי' ברמב"ם (פ"ג מהל' מעשר הלכה כ) בדין זה.

אך כל זה שייך רק אחר שהגיע הפרי לעונת המעשרות, דאז הוא זמן החיוב של המעשר, ומאז אסור לאכול מהם קבע עד שיעשר. ואם עישרם משהגיעו לעונת המעשר אע"פ שלא נגמרה מלאכתן עדיין, תרומתו תרומה ומעשרותיו מעשר, אבל לפני שהגיעו לעונת המעשר עדיין אין חיוב מעשר כלל, ולא יועיל בזה גמר מלאכה, דאם לא הגיעו לעונת המעשר, מה יתן ומה יוסיף במה שגמר מלאכתן. דגמר מלאכה הוא קובע למעשר, בתנאי שכבר חל עליהם חיוב מעשר במה שהגיעו לעונת המעשר, אבל כשלא חל עליהם חיוב כלל, אין מקום לקביעת המעשר.

וכדתנן התם (מעשרות פ"א מ"ב) אימתי הפירות חייבות במעשרות, התאנים משיבחילו הענבים והאבשים משהבאישו, האוג והתותים משיאדימו, וכו'. ובמשנה ג' החרובין משינקדו וכו', ובמשנה ד' תנן, ובירק הקשואים והדלועים והאבטיחים והמלפפונות וכו'. ע"ש. הרי לפנינו דיש שיעורים שונים לכל סוג פרי בפני עצמו. וכן הוא בדברי הרמב"ם ז"ל בהלכות מעשר (פ"ב ה"ה). ע"ש. אך בתשובה אחרת, והיא נדפסה בכרם שלמה ח"א בהלכות ערלה (סימן א' אות א'), העליתי דכל השעורים האמורים במשניות הנז' כולם סימן להבאת שליש, אלא שבכל פרי יש סימן אחר

שונה מחבירו, אבל השיעור לחיוב מעשר הוא הבאת שליש, וזה מה שנקרא בפי רבותינו ז"ל עונת המעשרות. וכמ"ש התוס' במסכת ר"ה (יב ע"ב ד"ה התבואה). והוכחתי את זה גם מסוגית הגמ' שם. ע"ש.

וכן מוכח נמי מלשונו של הרמב"ם ז"ל שם (פ"ב ה"ה) שכתב, איזו היא עונת המעשרות, משיגיעו הפירות לזרוע ולצמוח, הכל לפי מה שהוא פרי. כיצד התאנים משיעשו רכים וכו', הענבים וכו'. וע"ש בפירוש הרדב"ז והכסף משנה, שהביאו המקור לזה מן הירושלמי, שדרשו "תבואת זרעך" דבר שהוא נזרע ומצמיח, יצא פחת משליש שאינו נזרע ומצמיח. עכ"ל. הנה מפורש דהדבר תלוי בשליש דוקא. וע"ש שהארכתי בזה להוכיח שגם לחיוב המעשר וגם לקביעת שנת המעשר הכל תלוי בהבאת שליש. ועוד הוכחתי שם שגם חנטה היא הבאת שליש. ובזה ישבתי על נכון מה שהקשו על הרמב"ם בהלכות מעשר שני ונטע רבעי (פ"א ה"ב), שכתב דשנת המעשר נקבעת לפי הבאת שליש, ורעק"א בתוספותיו למשניות (מעשרות פ"א מ"ב) תמה עליו ממ"ש במסכת ר"ה (ט"ו ע"ב), דלענין שנת המעשר אזלינן בתר חנטה. וע"ש עוד. ולפי האמרו לא קשה מידי, דחנטה היא הבאת שליש, והכל ענין אחד.

והזכרתי שם דברי מהר"י קורקוס ז"ל (פ"א ה"ב) שכתב, ואיני יכול להלום דעתו (דהרמב"ם ז"ל), אם לא שנאמר דס"ל דבתר חנטה שאמרו היינו עונת המעשרות. עכ"ל. וע"ש עוד מזה באורך גדול.

ובתשובה אחרת (בשו"ת כרם שלמה ח"א הלכות תרומ' מ סימן ו') העליתי בס"ד דהבאת שליש היינו שליש בבישול הפרי, ולא בגודלו. יע"ש שהוכחתי הדבר בהוכחות ברורות בס"ד.

וא"כ כל שהפרי לא הגיע לשליש בישולו, לא חלו עליו דיני תרומה ומעשר כלל. ובננות אלו שאמנם הגיעו לכלל גודלם הראוי להם, ואפילו אם יניחום מחוברים לא יוסיפו עוד לגדול, אך עדיין הם כעצים יבשים ולא הבשילו כלל, ואינם ראויים לאכילה כלל ועיקר. [שכבר ביארתי שם שחיוב מהעשר תלוי בזה שהפרי יהיה ראוי לאכילה, ומשהגיע לשליש בישולו ראוי הוא להאכל ע"י הדחק, וחל עליו חיוב מעשר, ודמי למאכל בן דרוסאי. ודי בזה]. וכל מה שיעשו בזמן גמר מלאכתן, אין בו כדי לחייבם במעשרות.

והנראה לעניות דעתי בזה הוא, דאע"ג דכתבתי כמה פעמים דאין חל חיוב מעשר רק עד שיהיה הפרי ראוי לאכילה, עדיין צ"ע אם זהו העיקר, או העיקר שיהיה ראוי להזרע או להצמיח. דהנה במשנה (פ"א מ"א) דמעשרות, תנן, ועוד כלל אחר אמרו כל שתחלתו אוכל וסופו אוכל אע"פ ששומרו וכו' חייב קטן וגדול, וכל שאין תחלתו

אוכל ואין סופו אוכל אינו אוכל, אינו חייב עד שיעשה אוכל. ע"כ. וכתב ר"ע מברטנורא שם, דכתיב מזרע הארץ מפרי העץ, עד שיגדל ויעשה פרי. נמצא דהכל תלוי בכך שיהיה ראוי לאכילה. וכתב במלאכת שלמה שם בשם מהר"ש שיריליאז ז"ל, על תחילת המשנה, דאמרו כלל אמרו במעשרות כל שהוא אוכל, למעוטי לא הביא שליש, דלא חשיב אוכל במתניתין. עכ"ל.

ובמשנה ג' שם תנן, התלתן משתצמח. ופי' ר"ע ז"ל שהיה נגמר בישולו עד שאם היו זורעין אותו היה צומח וכו'. ודרשין לה מדכתיב עשר תעשר את כל תבואת זרעך, דבר שהוא נזרע ומצמיח. עכ"ל. ודרשה זו היא בירושלמי (פ"א דמעשרות ה"ב). וכן אמרו בר"ה (יב ע"ב) על המשנה דתלתן משתצמיח, אמר רב משתצמיח לזרעים, שאם יתלשו וזורעים אותו ראוי להצמיח. וכמ"ש הכסף משנה פ"ב במעשרות ה"ב. ע"ש.

ובודאי דאין זו סתירה, שפעם אמרו שחייב מעשר חל כשהיה ראוי לאכילה, ופעם אומר שיהיה ראוי לזריעה. דכנראה שהכל אחד הוא, דכשראוי לאכילה אז הוא ראוי גם לזריעה. תדע שהרמב"ם ז"ל בפ"ב דמעשרות כתב עד שיגדלו ויעשו אוכל. ובהלכה ה' כתב, איזו היא עונת המעשרות, משיגיעו הפרות להזרע ולהצמיח עכ"ל. ובעל כרחך צריכים לומר דהכל חד שיעורא הוא.

וכן נראה להדיא מהמשנה למלך שם (הלכה ה') וז"ל, הנראה אצלי בדעת רבנו דס"ל דכל השיעורים שנאמרו בפירות, שקודם לאותו שיעור הוי שלא בא לעונת המעשרות, הטעם הוא משום דכל שלא הגיע לאותו השיעור אינו ראוי לזריעה, ורחמנא אמר תבואת זרעך וכו'. עכ"ל.

ואמר שהדבר תלוי בזריעה, הרי שמה שאמרו דבעינן ראוי לאכילה הוא דבר ההוה בדרך כלל, דלא נעשה ראוי לאכילה עד שהוא ראוי להזרע ולהצמיח, אבל יש יוצאים מן הכלל, שאפילו הגיעו למצב שהם ראויים להצמיח, אך אדיין לא התרכך הפרי כדי שיהיו ראויים לאכילה. וזכר לדבר, התאנים שכתב הרמב"ם ז"ל שם (הלכה ה'), כיצד, התאנים משעשרו רכים כדי שיהיו ראויים לאכילה אחר ארבע ועשרים שעות משעת אסיפתן. והוא מהירושלמי שם. ובודאי דמייירי שבשעה שליקטן לא היו התאנים הללו ראויים לאכילה כלל. דאם היו ראויים אפילו ע"י הדחק, הרי כבר נתחייבו בתרומ"מ, ולא היו צריכים לתלות חיובם בכך שאחר כ"ד שעות יהיו ראויים לאכילה. אלא ע"כ דבאותה שעה עדיין אינם ראויים כלל. וקשה איך יתחייבו ע"ש סופן. אלא צריך לומר לענ"ד, דהתאנים שהגיעו לשלב שאם יניחום יהיו ראויים לאכילה תוך כ"ד שעות, הוא סימן מובהק שראויים להצמיח, וחייבים בתרומ"מ, אע"פ שעדיין לא ראויים לאכילה בפועל. וכ"כ הרמב"ם ז"ל שם (סוף הלכה ה') אשכול שהגיע בו אפילו גרגיר יחיד, כולו חיבור למעשרות, וכאילו הגיע כולו, ולא אותו

האשכול בלבד, אלא כל הרוח שיש בה אותה הגפן שיש בה האשכול. וכן רמון שהגיע בה אפילו פרידה אחת כולה חיבור. עכ"ל.

וכתב הרדב"ז ז"ל שם, שהיא תוספתא ריש פ"א. וטעמא דמסתבר הוא, כיון שהגיע גרגיר אחד קרוב השאר לבא. עכ"ל.

והרי גם כאן יש עדיין ענבים רבים, ונראה דאפי' הרוב הגדול עדיין לא בא לידי שליש, ואינו ראוי לאכילה כלל. וכן נמי ברימונים, דאם יש פרידה אחת ברימון אחד שהגיע לעונת המעשר, מתחייבים כל הרמונים שבאותה רוח, אפי' הם כמה עצים ויש בהם מאות רימונים (וכמ"ש מרן ז"ל בכסף משנה שם, דוכן רימון שכתב רבינו קאי לכל מה שהוא באשכול). ובודאי שכמעט כולן עדיין לא ראויים לאכילה, אבל כל שיש פרידה אחת בכל אותה רוח שהגיעה לעונה"מ, כולו חיבור למעשרות. ובעל כרחך צריכים לומר אחד מן השנים, או דבזה שיש גרגיר אחד ברוח זאת שהגיע לעונה"מ היא הוכחה שכל שאר הגרגירים של אותה רוח כבר ראויים להזרע ולהצמיח, אעפ"י שבפועל עדיין אינן ראויים לאכילה. [או שנאמר דכל שהם קרובים לזה כל כך, ואע"פ שאינם ראויים לא לאכילה ולא לזריעה, מ"מ כיון שהתקרבו כ"כ כבר הוו חיבור, ומתעשרים. אבל יותר מסתבר לומר דכשגרגיר אחד הגיע לעונה"מ זה מוכיח ומלמד על כל אותה רוח שהם ראויים לזריעה, וחלה עליהם חובת המעשר, אע"פ שעדיין אינם ראויים לאכילה]. ונראה דהעיקר הוא הזמן שראוי להזרע ולהצמיח. ומ"ש במשנה א' שם וכן ברמב"ם שם (הלכה ג'), שהזמן הוא כשנעשה אוכל, נלע"ד דשם בא לאפוקי ממלפפונים וכיוצא בהם, שהם ראויים לאכילה גם בקוטנן, ואין מניחין אותן במחובר אלא כדי להוסיף בגופן שיגדלו עוד, אבל ראויין הן לאכילה מתחילתן, וחייבין במעשר גם בקוטנן, וכמבואר ברמב"ם שם (הלכה ד') והוא מהמשנה הנ"ל. זה כתבו בהלכה ג' הנז', דפירות שאינן ראויות לאכילה בקטנן כגון הבוסר וכיוצ"ב, אינן חייבין במעשר עד שיגדלו ויעשו אוכל, שנאמר מזרע הארץ מפרי העץ, עד שיעשה פרי וכו'. עכ"ל. דהטעם שהמלפפון מתעשר מקטנותו, הוא משום דראוי לאכילה מתחילתו, ופשוט דגם ראוי להזרע ולהצמיח מאז. אלא דניכר הדבר ע"י כך שראויים לאכילה מקטנותו, והשאר אינן ראויים לאכילה עד שהם גודלים, ומשום כן נקטו שם ענין שיהיה אוכל.

ולעולם ענות המעשרות תלויה בעיקרה בזמן שהפרי הגיע להיות ראוי להזרע ולהצמיח. וגם לשון הרמב"ם מורה כן, ששם בהלכה ג' לא הזכיר עונת המעשרות, ולא הדגיש שזהו הזמן של חיובי מעשרות, רק כתב, פירות שאינן ראויות לאכילה בקטנן וכו' עד שיגדלו ויעשו אוכל. ובהלכה ד' כתב פירות שראויין לאכילה בקטנן וכו'. ורק בהלכה ה' הוא שכתב, איזו היא עונת המעשרות, משיגיעו הפירות להזרע ולהצמיח. עכ"ל.

ואולי זו היא כונת המל"מ שם שכתב, איזו היא עונת המעשרות וכו' הנראה אצלי בדעת רבינו הוא דס"ל וכו', דכל שלא הגיעו לאותו שיעור אינו ראוי לזריעה, ורחמנא אמר תבואת זרעך, דבר שהוא נזרע ומצמיח, וזהו שכלל בדבריו, איזו היא עונת המעשרות שייגיעו הפירות להזרע ולהצמיח, התאנים משיעשו רכים וכו', כלומר דכיון שהגיעו לשיעור זה הרי הם ראויים להזרע ולצמוח. וכן כל השיעורים שכתב אחר זה, הם על כונה זו. ומ"ש התלתן משתהיה זרעה ראוי לצמיחה, הוא לפי שהתלתן לא מצאו בו חכמים גדר לומר כיון שהגיע לשיעור זה הוא ראוי להזרע ולהצמיח, ומשו"ה כתבו משתהיה זריעה ראוי לצמיחה וכו'. עכ"ל.

ומדקדוק דבריו י"ל דהעיקר הוא השיעור הזה דראוי להזרע ולצמוח, ולזה מכוונים כל השיעורים שאמרו חז"ל במשנה לכל פרי ופרי, שכל השיעורים הם הזמן שראוי להזרע ולצמוח. ואולי כוונתו של הרב ז"ל במ"ש שם וז"ל, התאנים משיעשו רכים וכו', כלומר דכיון שהגיעו לשיעור זה הרי הם ראויים להזרע ולהצמיח, וכן כל השיעורים שכתבו אחרי זה וכו'. עכ"ל. שרצה לומר דכיון שהגיעו התאנים לשיעור זה האמור ברמב"ם שם, שהוא כדי שיהיו ראויים לאכילה אחר כ"ד שעות משעת אסיפתן, הרי הם ראויים להזרע ולצמוח. והוא כמ"ש בעוניי.

ושאלתי וחקרתי מכמה מומחים בגידול הבננות, ואמרו לי שאין לבננות זרעונים כלל, וגם אי אפשר לשתול פרי הבננה עצמו, דלא יצמיח מאומה. רק זה דרכם, שסביב הגזע גודלים נצרים קטנים, והחקלאים מורידים אותם ומשאירים רק אחד או שנים, שגודלים במקום הגזע הקיים. שכל שנה מחליף פרי זה את גזעו כידוע. והנצרים גודלים וממלאים את מקומו. ויש גם שלוקחים אותם נצרים קטנים ומגדלים אותם במשתלות, ומהם שותלים מטעים חדשים. וכן נודע לי שיש איזו משתלה בראש-הנקרה, ששם עושים הרביה מן העלים או השרשים, ומהם מגדלים שתילים לרוב. ועכ"פ אין הפרי ראוי להזרע, ואין זרעונים או גרעינים בפרי הזה. וכן אמרו לי שאין השתילה של הנצרים וגדילתם תלויה בגודל הפרי ובשולו.

ומכל זה נראה דאין אנו יכולים לדעת הזמן הנכון שיקראו ראויים להזרע ולצמוח, ולא נותר לנו אלא הזמן שהם ראויים לאכילה. ולמעשה בעת שתולשים אותם הם עדיין אינם ראויים לאכילה כלל. אך מכיון שזה הגודל הגדול ביותר שלהם, ומאז שמגיעים לגודל הזה, הם יכולים להבשיל גם בתלוש ולהיות ראויים לאכילה, א"כ יש לדמותם לתאנים ולענבים הנ"ל. וי"ל דמאז מיקרי שהגיעו לעונת המעשרות. ואם עישרם אז מעשרותיו מעשרות ותרומותו תרומה.

ובפרט שבשאר פירות ק"ל דמשהגיעו לשלש בישולם הוא עונת המעשר שלהם, אע"פ שעדיין הם זקוקים לעץ להשלים את בישולם עד גמירא, אפ"ה הבאת שליש הוא עונת המעשרות, וק"ו בבננות, שמהגיע לגודל הזה אינם צריכים עוד לעץ, דמעתה יכולים להתבשל גם בתלוש באותה מדה שמתבשלים על העץ, אז בודאי מיקרי שהגיעו לעונת המעשר.

תדע שכל מה שדנו הגאונים הנ"ל, אינו אלא על גמר מלאכה, דנסתפקו בהבחלה שעושים להם אחר שנתלשו ונאספו מן השדה, אי חשיבא גמר מלאכה, מאחר שלא נאכלין ולא נמכרים עד אחר ההבחלה. וגם בדברי הגר"ש ברזם ז"ל משם מרן החזו"א ע"ה, מפורש להדיא שמה שאמר לו שהוא חייב לעשרם, הטעם הוא משום שהבשילו אצל הישראל, והו"ל נגמרה מלאכה ביד ישראל וכנ"ל.

אבל לא אשתמיט חד מינייהו למימר דלא הגיעו לעונת המעשרות. דאם היו חוששים לזה, לא היה שום מקום לדון בענין גמר מלאכתן היכן נעשתה. וכנ"ל. נמצא דשלשת הרועים הנ"ל מיפשט פשיטא להו, דמשהגיעו הבננות לאותו מצב של גידול, שהוא זמן הקטיפה שלהם, זה הוא עונת המעשרות שלהם. דמעתה אינם צריכים אלא הבשלה וריכוך, וזה תלוי בזמן ולא בחיבורם לאדמה, דגם בתלוש הם מתבשלים והולכים כמו בעודם מחוברים, דכבר ינק מהאדמה כל מה שראוי להם ממנה, ומעתה זה תלוי רק בשיהוי זמן בלבד. תדע שאם יתלשו אותם לפני הזמן הראוי להם, לא יבשילו ולא יהיו ראויים לאכילה, ולא תועיל להם שום הבחלה.

ואולי זו היא כונת הגרצ"פ פראנק והגרשז"א ז"ל שדימו אותם למיני דגן או לתפוחי אדמה, אע"ג דיש מקום בראש לחלק בין זה ובין זה כנ"ל, כונתם היא דכמו שדגן ותפוחי אדמה כבר קיבלו מהאדמה כל מה שיכלו לקבל, וגם אם ישארו שם עוד עידן ועידנים, לא יציל אותם מהצורך של לישא ואפיה ובישול, וע"כ נחשב להם שנגמרה מלאכתם בקצירתם מהאדמה, ולא מתחשבים בשאר מלאכות שצריכים עוד לעשות כדי שיהיו ראויים לאכילה. הכא נמי, כיון שהגיעו לגידול הראוי להם, מעתה אינם צריכים אלא שיהוי זמן בלבד כדי להבשיל כראוי, וזה נעשה בין במחומר ובין בתלוש, זה נחשב עונת המעשר שלהם.

ולא דנו אלא אם עונת ההבחלה נחשבת לגמר מלאכתן או אסיפתן מן השדה היא גמר מלאכתן. וזה גופא למדו מדגן, שאע"פ שצריך עוד מלאכות רבות כדי להכשירו, אעפ"כ נגמרה מלאכתו מעת שנקצר ונתמרח בשדה. וכבר הארכתי להוכיח לעיל שעיקר גמר המלאכה לא קאי אלא על מלאכות השדה ולא אשאר מלאכות, והכא נמי כיון שההבחלה היא לא ממלאכות השדה, אזלינן בתר לקיטתם ואסיפתם מן השדה, ואם הלקיטה והאסיפה היתה בידי יהודים הם חייבים בתר"מ, ואם היו בידי גויים

הם פטורים מתר"מ, ולא אכפת לן מי עשה את ההבחלה, דאינה אלא כמלאכת בישול או כשאר הכנות של האוכל, שאין להם קשר עם הגמר מלאכה שקובע למעשר ולתרומה.

ועל כן גמר מלאכתן של הבנות, היא בעת קטיפתן ואסיפתן בלבד, אבל ההבחלה אינה קשורה עם מלאכות השדה כלל, ואין בה כדי לשנות את קביעת המעשר של הבנות. ואע"פ שהם עושים הבחלה בידים, ע"י הכנסתן לחדרים או תיבות ונתינת גז מסוים עליהם, או ע"י ששמים חומר מסויים בתוך הגזע של האשכול, ודרכו עוברת השפעת החומר לפרי וממהר להבשיל. וכן יש שנותנים הבנות יחד עם עגבניות רקובות, וזה ממהר ומקרב את הבשלתן. והגרש"ז אורבאך ז"ל הסתפק בכה"ג שעושים מעשה בידים, אם לא נחשב לגמר מלאכתן, והוי דיגון של ישראל. אך כבר הוכחתי בבירור דגמר מלאכה הוא רק במלאכת השדה דוקא, והבחלה אינה מלאכת שדה.² והואיל וגם בלא הבחלה בידים אם יניחו אותם איזה זמן הם יבשילו מאליהם, ורק מעדיפים את ההבחלה המכוונת, כדי שתהיה בשלות אחידה, וגם שעל ידי כן נשארים בצבע יפה ומחזיקים מעמד לאורך זמן יותר, אבל כשהם מתבשלים מאליהם בין במחומר ובין בתלוש, הם מתבשלים לחלקים וקליפתם משחירה מהר, וקשה לשווקם בצורה מסחרית באופן זה. ועל כן מעדיפים כולם לעשות הבחלה. ועכ"פ הם מתבשלים גם בלא התערבות בידים ממש. וע"כ נלע"ד שהעיקר הוא ללכת אחר קטיפתם ואסיפתם מן השדה.

בבה"ת ובהוקרה רבה
שלמה משה עמאר

² צ"ע בזה, לדעת מרן באבקת רוכל סי' ח' ובכס"מ וכו', דענבי יין שקנאם מגוי בתלוש חייבים בתר"מ מן התורה, כיון שגמר מלאכתן הוא אחר הדריכה וההמשכה, שנעשו יין. והוא בתלוש. וזה מכיון שכך הוא הדרך בענבי יין. וא"כ אפשר דגם בנות. העורך.

הרב שניאור ז. רווח שליט"א
רב איזורי במ.א. גזר ויו"ר המכון

פרק ד

[מתוך כת"י של ספר "תולעת שני" – דיני תולעים]

דיני שרץ הארץ

א. לא אסרה תורה את שרץ הארץ אלא אם כן שרץ על הארץ, והוא הדין אם שרץ על פרי המחובר לארץ, אסור הוא משום שרץ הארץ. ולכן כל פרי ששרצו בו חרקים בהיותו מחובר לעץ, אסורים הם אף אם נתלש הפרי¹.

ב. חרקים ששרצו בפרי במחובר, נאסרים בין אם באו מבחוץ ונכנסו לתוך הפרי, ובין אם נולדו בתוך הפרי, ובין אם באו ונותרו על הפרי מבחוץ. וחרקים אלו אסורים אפילו לא פירשו².

ג. דעת מרן השולחן ערוך שחרקים ששרצו במחובר, אינם נאסרים אלא אם כן ריחשו - זזו - בתוך הפרי. אך אם נולדו בתוך הפרי, ולא ריחשו ממקומם, כגון שרואים שהחרק מונח במקום צר, ואין לו אפשרות לזוז, הרי הם מותרים ולא נאסרו משום שרץ הארץ. ודעת הרמ"א שחרקים אלו אסורים אפילו לא ריחשו. ויש מי שכתב שגם לדידן בני ספרד יש להחמיר כדעת הרמ"א. ואמנם דעת מרן הראש"ל שליט"א שהעיקר להלכה כדעת מרן השולחן ערוך, שכל עוד והחרקים לא ריחשו אינם אסורים משום שרץ הארץ³.

1. שו"ע יו"ד סי' פ"ד סעי' ו.

2. פשוט, שאין חילוק מהיכן הגיעו החרקים, וכל ששרץ במחובר וריחש, אסור. ולגבי כנימות שע"ג פירות ע"י מ"ש לקמן.

3. שו"ע שם וברמ"א שם. ועי' בש"ך ובט"ז שם. פרי"ח סי"ק כ. פרי"ת סי"ק י"ג. ועי' היטב בש"ך שם סי"ק כ שנראה שס"ל שהשו"ע והרמ"א לא פליגי אהדדי. ובבא"ח פ"י נשא ו' כתב, שמנהג בגדד להחמיר כדעת הרמ"א. והשולחן גבוה סי"ק ג כתב שכן מנהג סאלוניקי. ובספר נתיבי עם כתב שכן מנהג ירושלים להחמיר בזה. אלא שמרן הראש"ל שליט"א בספרו הליכות עולם על הבן איש חי שם, כתב: שאנן בדידן אין לנו אלא דברי מרן שקיבלנו הוראותיו. ועוד שיש כאן ס"ס להקל שמא אין הלכה שהשורץ בפרי מחובר דינו כשורץ בארץ. עכ"ד. אלא שכפי הנראה ישראל קדושים הם, וחוששים גם היכא שלא ריחש, ובדקים את הפירות כולם ומוציאים את החרקים, ועי' לקמן מה שכתבנו לגבי החומוס.

ד. חרקים ששרצו - גדלו והתפתחו- בפרי תלוש, מותרים, שלא אסרה תורה אלא שרץ השורץ על הארץ. ואם התולעת שרצה על הארץ, ושוב נכנסה לתוך הפרי התלוש, אסור כדין שרץ הארץ.⁴

ה. במה דברים אמורים שחרק ששרץ בתלוש מותר, כשלא פירש לבחוץ, אך אם פירש מחוץ לפרי, כולו או מקצתו, או שפירש וחזר, או שפירש על גב הפרי, או על הגרעין שבתוכו, או שפירש מפרי לפרי, הרי הוא אסור כדין שרץ הארץ. ודוקא אם פירש בעודו חי, הוא אסור, ואפילו מת קודם שהספיק לשרוץ. אך אם פירש כשהוא מת אינו אסור משום שרץ הארץ. ויש מי שאוסר גם אם פירש כשהוא מת. והעיקר כדיעה ראשונה שכן הוא דעת מרן השולחן ערוך. ויש מי שכתב שגם לדין בני ספרד יש להחמיר בזה.⁵

ו. פרי תלוש ששרצו בו חרקים, ואיננו יודעים אם החרק פירש לחוץ או לא, אינם נאסרים בסתמא, אלא כל שלא ברור לנו שפירש החרק לחוץ, הוא מותר, ואפילו אם בפרי יש חור, איננו חוששים שמא יצא החרק וחזר לפרי, וכן הוא דעת השולחן ערוך. ודעת הרמ"א להחמיר אם יש חור נקוב לחוץ.⁶

ז. פרי תלוש שנמצאו בו חרקים, ואיננו יודעים אם שרצו בפרי בעודו מחובר, או ששרצו בתלוש, אסורים החרקים. ואפילו אם איננו יודעים אם דרך פרי זה להתלעלע במחובר אסור. ואמנם אם אנו יודעים שאין דרכו של פרי זה להתלעלע אלא בתלוש, מותרים החרקים כל עוד ולא פירשו.⁷

4. שו"ע שם סעי' ד. ופשוט שהיינו דוקא אם החרק גדל בתוך הפרי, אך אם בא מבחוץ ונכנס לתוך הפרי, הרי שהוא נשאר באיסור שרץ הארץ, ואפי' אם לא פירש שוב מהפרי, וכ"כ הרב כה"ח ביו"ד סי' פ"ד אות מ"א בשם הבל"י, עיי"ש. ועיי' עוד לקמן סוף הערה 14 לגבי תולעים המצוים בפטריות.

5. שו"ע שם. ומש"כ בשו"ע שאפי' פירש על הגרעין, היינו אפילו אם הגרעין בתוך הפרי, וכ"כ בערוה"ש יו"ד סי' פ"ד סעי' מ. ומה שכתבנו בדין אם פירש בעודו מת, הנה מרן הביא דעה זו בסתם, ושוב הביא בשם י"א את דעת המחמירים לאסור גם בפירש מת, וכידוע בדעת מרן שסתם ויש הלכה כסתם, וכן כתב בש"ך שם בס"ק י"ב שכן נראה דעת השו"ע להלכה. אלא שבכה"ח אות ל"ד כתב, שדעת רוב האחרונים לחומרא ושיש להחמיר בזה.

6. שו"ע ורמ"א שם. והבא"ח פ"י נשא אות י כתב, שגם לדין בני ספרד יש להחמיר כדעת הרמ"א. אלא שמרן הראש"ל כתב עליו בהליכות עולם, שאנו אין לנו אלא דעת מרן השו"ע שפסק כדעת הרשב"א להקל.

7. שו"ע שם ס"ז. ובש"ך ס"ק כ"א שם. פמ"ג בשפ"ד ס"ק כ"א.

ח. תולעים ששרצו בגבינה, מותרים. כדין שרץ השורץ בתלוש שהוא מותר. ולכן מותר לאכול גבינה מתולעת, כל שאינה מאוסה על האוכל. והיינו דוקא שלא פירשו, אבל כל שפירשו מהגבינה, ואפילו שלא פירשו על השולחן אלא לקערה, חשובים כפירשו ואסורים כדין שרץ הארץ. ויש להחמיר גם אם פירשו על גבי הגבינה מבחוץ. וכן הוא דעת מרן השולחן ערוך. ולדעת הרמ"א יש להקל אפילו פירשו לקערה, כל שלא פירשו על השולחן. ומכל מקום בסתמא אין לחוש שמא פירשו וחזרו.⁸

ט. כנימות שעל גבי הפירות השונים, אסור לאוכלם כדין שרץ הארץ. ואע"ג שלאחר המיגון של הכנימה, היא אינה רוחשת, ולדעת השולחן ערוך שרץ ששרץ במחובר, כל שלא ריחש מותר, מ"מ בדרגה הראשונה של הכנימה היא בעלת כושר תנועה וניתן בבירור להבחין ברחישתו. ולכן יש להסירם קודם השימוש בקליפת הפרי. [ראוי לציין שחלק מהפגעים שעל קליפות ההדרים אינם כנימות, אלא פגעים טבעיים, ניתן להבחין ביניהם שהכנימות יורדות בשפשוף קל להבדיל מן הפגעים האחרים]. על צורת הניקוי עי' לקמן בדרכי הבדיקה.⁹

י. חרקים הנמצאים בקטניות [כגון: החומוס והשעועית], העיקר להלכה שהם אסורים באכילה. ויש לחטט היטב אחריהם קודם אכילת הקטניות, וכל זה אף לדין שהולכים אחר דעת מרן השולחן ערוך. ובחומוס טחון, או אם טעה ובישל החומוס

8. שו"ע שם סעי' ט"ז. ושם כתב מרן בסתמא שכל שפירשו אסורים. וזה כדעת הרשב"א שהביא מרן בבי"י ולכך נוטה דעתו שם, וכ"כ מזה שסתם בשו"ע. והרמ"א כתב להקל כל שקופצים הנה והנה, והש"ך כתב שדעת הר"ב להתיר גם שפירשו לקערה, ועל השולחן יש לאסור. ומ"מ דעת השו"ע נראה כהרשב"א לאסור כל שפירשו. וכ"כ הפר"ח ס"ק נ"ג, והפר"ת ס"ק כ"ט שאם פירשו ע"ג הגבינה אסור. ועי' בבא"ח פ"י נשא אות כ"א, ועי' מה שכתב מרן הראש"ל בספרו הליכות עולם על דבריו.

9. עי' לעיל סעי' ג'. וראיתי לכמה אחרונים שכתבו להתיר כנימות אלו מהטעם שהוזכר בפנים, אלא שהמציאות אינה מורה כן, אלא שרק בדרגות המתקדמות של הכנימה היא איננה בעלת כושר תנועה, אך בדרגות הראשונות - כ-0.3 מ"מ - היא נעה, וכתב את הדברים בארוכה פרופ' צבי אבידב בספרו "מזיקי צמחים בישראל" תשכ"א עמ' 158. ופירט שם שבשעתיים עבר הזחל 3 מטר. ועי' "המלצות להדברת מזיקי הדירים" - יצחק בר זכאי שה"מ 1994.

או שאר קטניות ללא בדיקה עי' מה שכתבנו בזה לקמן בפרק ז. ועל צורת בדיקת הקטניות, עי' לקמן בדרכי הבדיקה.¹⁰

10. הנה כבר כתבנו לעיל שלדעת מרן השו"ע, שרץ אף אם הוא שרץ במחובר, אינו אסור אלא אם ריחש, ואם שרץ בתלוש הוא מותר כל עוד ולא פירש, ואפילו חורו נקוב לחוץ, לא חישין שמא פירש וחזר. ועפ"י כתב מרן בשו"ע בס"י וז"ל: תולעים הנמצאים בפולין ואפונים תחת הקליפה, והקליפה משחרת עליהם מבחוץ, וכשמסירים הקליפה מוצאים היבחושים תחתיהם, מותרים לפי שהם מונחים במקום צר, ולא קרינן בהו השרץ על הארץ כל זמן שלא ריחשו. עכ"ל. ולפי"ז יש לומר שהחרקים הנמצאים בקטניות יש להם היתר. אלא שעל פי הידוע לנו על חרקי הקטניות יש מקום גדול לדון בזה. שהנה "זרעית השעועית" שתוקפת גם את החומס ועוד סוגי קטניות, התפתחותה כדלקמן: החרק הבוגר - הנקבה - מטילה ביצים על הקטנית, הזחל מיד כשיוצא מהביצה, נובר בקטנית, לפני התגלמות הזחל, הוא מחורר את הקטנית במרכזה, מתגלם, ובינתיים הזרע מתכסה בהמשך גידולו, ולאחר זמן מגיח החרק הבוגר. זרעיות אלו תוקפות את הקטניות הן במחובר, על כל שלביו, והן בתלוש כאשר המשך ההתגלמות וכו' היא באסמים. ופעמים שהיא תוקפת את הקטנית באסמים בכל השלבים. והנה א"כ לנידון ההלכתי אף אם פותחים קטנית, ומוצאים בה חרק שלא פירש [כגון שהבוגר לא הגיח עדיין], יש לאסור כי שמא שרץ החרק במחובר, וקיי"ל שהשרץ במחובר, אסור אפילו אם לא פירש, ואע"ג שאיננו יודעים אם שרץ בתלוש או במחובר, מכל מקום כבר כתבנו לעיל סעיף כ"ב שמספק אנו אוסרים. [ומש"כ הש"ך ביו"ד פ"ד ס"ק כ"ב שיש החולקים על הרש"א וס"ל שאין דרך הקטניות לשרוץ אלא בתלוש, עכ"ד. מ"מ כיום אנו יודעים בבירור שהחרקים בהחלט שורצים בקטניות גם במחובר, וכבר סיים שם הש"ך שהכל לפי המקום והזמן]. ועוד שלכאורה יש מקום לומר שהכא זה חשוב כפירש, שהרי לאחר הטלת הביצים על הקטנית, הרי יוצא זחל שהוא הולך וזוחל על ובתוך הקטנית, וא"כ מדוע לא נדון אותו כפירש ושרץ על הארץ - הפרי במחובר - וחזר, אלא שמ"מ מדעת מרן שפסק כאותם שהתירו את הפולין והאפונים, לכאורה משמע שלא חשש לזחילת הזחל להחשיבו כפירש, ואפשר שהטעם שזה לא נחשב כפירש הוא, שאמנם הזחל חשיב פירש, אך לאחר התגלמותו הוא עבר מן העולם ודבר חדש בא לכאן, וכיון שהבוגר שיצא הוא עדיין לא פירש, חשיב כשרץ שלא פירש ומותר. ואולי אפשר לומר יותר מכך, שאף הזחל עצמו אינו חשיב פירש, והוא משום שכיון שכן דרכו של חרק מסוים זה להטיל ביציו בתלוש, לכן כניסתו מבחוץ לתוך הגרעין לא חשיב פירש, ועי' בס' "הלכות תולעים" עמ' 63. אלא שכנ"ל מ"מ יש לאסור שיש לחשוש שמא שרץ במחובר ואסור אפילו שלא פירש. ואמנם היה מקום לומר שיש להתיר את החרקים שהרי כאשר פותחים את הקטנית רואים שהחרק ממלא את כל החור, וא"כ הוא לא ריחש, וקיי"ל שהעיקר כדעת השולחן ערוך שאפילו שרץ במחובר אם לא ריחש מותר, וכנ"ל בסעי' י"ח. אלא שלענ"ד הדבר צריך בירור, שאמנם מצד ריחוש הזחל, יש לומר כדלעיל שאינו חשיב פירש וה"ה ריחש, אלא שמצד אחר יש לאסורו, שהרי כידוע החרק בגיחתו מן הגולם הוא קטן יותר שאט אט הוא גדל, וכאשר הוא יוצא בקטנותו הוא כבר יוצא לתוך החור שנבר הזחל, והחור יותר גדול מהחרק הקטן, אלא שאט אט הוא גדל וממלא את כל חלל החור, וא"כ בהחלט יש לחוש שמא ריחש בתוך החור כשהוא עדיין קטן, ולכן יש לענ"ד לאסור כל החרקים שבקטניות. ומה שמרן כתב להתיר, היינו בע"כ כשלא ריחש, ולכן האפונים מותרים, אך היכא שיש חשש שריחש ודאי שאסור, ולענ"ד כפי הידוע לנו היום נראה ודאי שריחש. אלא שראוי לברר את המצב שהיה בזמנם כאשר כתבו כך מרן השו"ע וסיע'. וכ"ז לדידן בני ספרד שהולכים אחר דעת השו"ע וכנ"ל בסעי' יח מה שכתבנו לדון, אך בודאי שכל החולקים על דעת השו"ע וכמו שכתבו הפר"ח והפר"ת, וכ"כ בבא"ח ובזב"צ ולדעתם אף לנו בני ספרד יש להחמיר בכך, וא"כ לדעתם ודאי שזה אסור שאפי' לא ריחש אסור לדעתם, כ"ז הוא הנלענ"ד. אלא שמ"מ היכא שיש ספיקות נוספים אפשר לצרף ספק זה ועי' פרי"ח ס"ק ל. והיכא שיש חור נקוב לחוץ, לאותם שחוששים שמא יצא וחזר וכנ"ל סעי' כ"א, אפי' אם נאמר ששרץ בתלוש יש לאסור.

יא. החרקים המצויים בינות לגרגרי האורז, אע"ג שהתפתחותם באורז היא בעודו בתלוש, מכל מקום הם אסורים, שכן הם פורשים ממקום למקום באורז. ואמנם החרקים המצויים בתוך גרגירי האורז עצמם לפני שבקעו את הגרגיר ויצאו לחוץ - באמצעות החדק מטילה הנקבה ביצה לתוך הגרגיר, והיא סותמת את החור בהפרשה שקופה, לאחר מכן בוקע הזחל שמכרסם בתוך הגרגיר, מתגלם, ולאח"ז בוקעת החדקנית - מותרים. שכן השורץ בתלוש, מותר כל עוד ולא פירש וכנ"ל סעיף ד¹¹.

יב. תולעים שבקמח, ששורצים בו בתלוש, אסורים. וכל זה בקמח הצבור על הארץ, שאנו חוששים שהתולעים פרשו מהקמח על הארץ וחזרו, והם אסורים כדין שרץ השורץ בתלוש ופירש. ואם הקמח ארוז בשקים או בתוך כלים, ופירשו התולעים על דופני הכלי מבפנים וחזרו לקמח, יש שאוסרים גם בזה. ויש שכתבו שאין זה נקרא פירש ומותר, וכן נראה מפשטות לשון מרן בשולחן ערוך. ויש מי שכתב לאסור אף אם פירשו התולעים מגרגיר קמח אחד למשנהו. על אופן ניקוי הקמח עי' לקמן בדרכי הבדיקה. ואם אפה פת מקמח ללא ניפוי עי' לקמן בפרק ז¹².

11. לגבי התולעים שבאורז עי' מש"כ בזה הבאר היטב ביו"ד שם סוף ס"ק י"ז. ועי' מש"כ בפתי"ש שם ס"ק ה' בשם השאילת יעב"ץ. ועי' בכה"ח שם אות ס"ה-ס"ו שכתב שאורז אינו שורץ אלא בתלוש. ועל המזיקים המצויים באורז עי' פירוט באינצ' לחקלאות ערך אורז. ועי' בספר "מזיקי צמחים בישראל" עמ' 252. והנה בכל המקומות הנ"ל לא ראיתי שחילקו בין הגרגירים המצויים בתוך האורז לבין אותם שמתהלכים בינות לגרגירים. אלא שהאמת מורה שכיון שאותם חרקים המצויים בתוך האורז ועדיין לא גחו מתוכו, הם עדיין לא פירשו, הרי שודאי יש להתיר אותם כדין שרץ שפרש בתלוש ולא פירש. אלא שגם אם נחשוש לחשוש שבזמן הבישול יתבקע האורז והחרק יפרוש לחוץ, ויהיה אסור. אלא שגם אם נחשוש לבקיעת האורז, מכל מקום החרק יפרוש לחוץ כשהוא כבר מת, שכן בטמפרטורה שהיא מעל 55 מ"צ מתות החדקניות, וא"כ כבר ראינו לעיל סעי' ה' שלדעת מרן השולחן ערוך היכא שפירש החרק כשהוא כבר מת, אינו חשיב כפירש, ואיננו אסור משום שרץ. ואע"ג שכתבנו שם שיש חולקים, מ"מ כתבנו בהערה שם שהעיקר כדעת השו"ע שפסק בסתם שזה לא חשיב פירש, וכ"כ הש"ך שם בדעת השו"ע. עיי"ש.

12. בשו"ע שם סעי' ה' כתב, לאסור תולעים שבקמח, שמא פירשו על הארץ. ומשמע א"כ שבמונח בכלי איננו אוסרים אף אם פירש לדופני הכלי שהיינו רביתיהו, וכמו שראינו לעיל לענין מים שבבורות. ובאמת כך הביא בב"י את הש"ך בשם י"א. וכ"פ הפר"ח ס"ק י"ז. ואמנם הפר"ח ס"ק י"ב כתב לאסור אף בפירשו לדופני הכלי וחילק שם מדין מים וצ"ל שמה שכתב מרן בשו"ע "על הארץ" הוא לאו דוקא. וכבר הש"ך כתב כן שיש לאסור אף בפירשו לדופני הכלי ולשון השו"ע הוא לאו דוקא. ועי' עוד בשו"ת נוב"י קמא יו"ד סי' כ"ז, ובערוה"ש סעי' מ"ז. והנה בפר"ח שם כתב שאפילו לא פירשו אלא מקמח לקמח יש לאסור. וכ"פ בס' בא"ח פר' נשא סעי' י"ב. ואמנם בערוה"ש סעי' מ"ה-מ"ו, תמה על זה, וכתב שהעיקר להלכה שהכל נחשב כפרי אחד. ובאמת שכך מדויק ממרן בשו"ע שלא חשש אלא שפירשו התולעים מחוץ לקמח לארץ, ולא חשש שהם עוברים מגרגיר לגרגיר, ודבר זה הרבה יותר מצוי מפרישה על הארץ, ובפרט שבדרכם לארץ הם עוברים מאחד למשנהו, ומ"מ לכל זה לא חשש מרן בשו"ע, וכן לא חשש לכך הרא"ש בתשובתו שהוא המקור לדברי השו"ע. וכן

יג. חרקים ששרצו בפטריות וכמהין בעודן במחובר, נחשבים כשרצו במחובר, אע"ג שלענין ברכה ברכתם "שהכל" ואינם נחשבים כגידולי קרקע. מ"מ לענין שרצים, כיון שהם מחוברים לקרקע, זה כדין שרץ השורץ על הארץ.¹³

יד. פטריות וכמהין, הגדלים בתוך כלים, יש מי שהסתפק אם השרצים ששרצו שם דינם כשורץ במחובר או בתלוש, אך דעת רוב האחרונים שזה נקרא שרץ ששרץ במחובר ואסורים אפילו לא פירשו. וה"ה לשאר גידולים הגדלים באדמה שבתוך עציצים ואפילו אינם נקובים. ולכן אותם חרקים המצויים מאד כיום בפטריות שבשימורים מיובאים מחו"ל, אסורים כדין שרץ הארץ, ואין בזה הבדל בין אם גדלים במצעים רחבים עם שכבת אדמה ושכבת מצע גידול [כגון הגידול במדינת סין], שזה ודאי שרץ הארץ, אלא אף הגדל ע"ג עציצים קטנים שאינם נקובים, וכל אדמת המבנה מכוסה ביטון, והפטריות גדלים על חומר "קומפוסט" [הגידול המקובל בהודו, אירופה], גם בזה דין החרקים כדין שרץ הארץ. ויש להזהר בזה ולבדוק היטב, ואף בפטריות החתוכות מצויים החרקים לרוב. וצורת הבדיקה והניקוי ראה לקמן בדרכי הבדיקה.¹⁴

כתב לדייק בערוה"ש שם. והנה לעיל סעי' כ"א כתבנו בשם מרן השו"ע שבפרי אנו לא חוששים שיצא לחוץ ואפי' חורו נקוב לחוץ, וא"כ יש לעי' מדוע כאן חשש מרן שיצאו התולעים מחוץ לקמח? וכבר הקשה כן בט"ז. ולעני' נראה לחלק, שהרי בפרי אין אנו חוששים משום שהתולעת כשהיא בפרי אנו יודעים שאין דרכה לצאת, ולכן לא חשש שם השו"ע. אך בקמח מצוי וידוע שהתולעים יוצאים ומטיילים בין הגרגירים ומחוץ להם. ושורר שכן יישב את הדברים בערוה"ש סו"ס מ"ו.

13. דרכי משה סי' פ"ד סעי' ד אות ז. וכ"פ ברמ"א על השו"ע סעי' ו'. ובזב"צ אות מ"ו כתב שכן עיקר להלכה שכן הסכימו כל האחרונים. וכ"פ בערוה"ש סעי' נ"ח.

14. המנחת יעקב כלל מ"ו הסתפק בדין זה, אך הרב אורח מישור על הד"מ הארוך שם ס"ק ה, פסק בצורה נחרצת שה"ה בגדלים על כלים והוכיח דבריו מהסוגיות בברכות דף מ, ומנדרים דף נ"ה, ומכח זה שהגמרא בברכות הקשתה מהסוגיות בין ברכות לנדרים, ולא חילקה שבנדרים איירי בפטריות הגדלים ע"ג קרקע ולכן אסור להנודר מהם, ואילו בברכות איירי בגדל ע"ג כלים ולכן הוא מותר, מזה הוכיח שלא ס"ל להגמ' חילוק זה. ובסו"ד דחה מה שרצה לחלק בס' שמן למנחה מנדרים לנדרים. ורבינו החיד"א בספרו מחזיק ברכה אות טו"ב הסכים עם הרב אורח מישור להלכה, שגם הגדל בכלים יש לחרקים שבו דין השורץ המחובר. ע"כ. ואע"ג שסוכ"ס יש להבין שהרי להדיא שנינו בגמ' בברכות שהנודר מפירות הארץ מותר בכמהין ופטריות, ורק הנודר מגידולי קרקע אסור בפטריות, ולכאורה בנידו"ד בעינן שרץ השורץ על הארץ וליכא? אלא שצ"ל שארץ המזכר בחרקים אינו בדוקא, אלא הכונה מחובר לארץ ולכן החרקים ששרצו על פירות במחובר העיקר להלכה שנקראים שרץ הארץ, ולפי"ז ה"ה הכא כיון שהפטריות מחוברים לארץ שפיר קרינן בהו שרץ הארץ. אלא שלפי"ז עדיין לא הבנתי למה יש לאסור בגדל בעציץ, והרי אין לו דין ארץ וגם אינו מחובר,

טו. גידולים הגדלים בתוך מים או שאר חומרים שאינם כדין אדמה, בתוך עציצים שאינם נקובים, יש מקום לומר שאין השרצים ששרצו שם נחשבים כשורצים בתלוש, ואינם אסורים אלא אם כן פירשו. וכל זה אפילו בעציצים גדולים מאד המכילים יותר מארבעים סאה¹⁵. וכדין גידולי מים יש לדון את כל המצעים

ולחדיא כתב הרמב"ם בהל' מע"ש ונט"ר פ"י ה"ח שהנוטע בעציץ שאינו נקוב חייב בערלה, אע"פ שאינו כארץ לזרעים, הרי הוא כארץ לאילנות. עכ"ד. הרי מפורש שלענין זרעים אינו כארץ. וכ"כ במנ"ח מצוה שכ"ו שעש"נ אין דינו כארץ וכמש"כ הר"מ בפ"א מהל' כלאים וה"נ בשביעית, עכ"ד. והנה אע"ג שכתבנו לעיל שאין צריך ארץ דוקא אלא בעינן מחובר, הרי סוכ"ס עציץ אינו מחובר, וא"כ מדוע יחשב כשרץ הארץ? והנה בדיני עציץ שאינו נקוב הארכתני בספרי שו"ת חלקת השדה ח"א הלכות ערלה סי' ב'. ובהל' שביעית סי' ד' ואילך ע"ש. אלא שלענין ברכה כתבתי שם בהל' ערלה אות ד' שהעיקר להלכה שהגדל באדמה שבעש"נ מברך כברכתו, אפי' אם חיטה גדלה בעש"נ ואפו ממנה לחם מברך "המוציא לחם מן הארץ" וכ"פ מרן הראש"ל ביחוד דעת ח"ו סי' י"ב. והטעם הוא כיון שסו"ס זה גדל באדמה שהיא ארץ, ולכן על ירק יברך בפ"א ועל לחם יברך המוציא. ולפי כ"ז יש מקום להבין את דעת רבותינו האחרונים, מדוע החרקים ששרצו בכלים יחשבו כשרץ הארץ, שסו"ס זה שורץ על אדמת הארץ. ומ"ש לענין פטריות, הנה בשנת תשס"ב נתגלה מציאות קשה מאד של ריבוי תולעים רבים בפטריות המיובאים מחו"ל, וראה מה שכתבתי בזה בארוכה בתנובות שדה גליונות 39,40 אודות המציאות בפטריות במדינות השונות בעולם. והנה כיון שהפטריות גדלים בתלוש יש שרצו לומר שאין לחרקים דין השורץ על הארץ, אולם כאמור בפנים אין הדברים נכונים להלכה מכמה טעמים, ראשית אף אם נאמר שחרקים אלו לא פירשו, מ"מ דינם כשורץ במחובר ולא בתלוש, וזאת מכיון שהם גדלים מלבד המצע גם על אדמה שמעורב בחומר, וכמו"כ שכבה עליונה היא אדמה, ומלבד זאת במדינת סין צורת הגידול היא במבנים ישנים שבחלק גדול מהם האדמה היא גלויה, ומעליה רשתות עם חורים גדולים מאד, וע"ג הרשת יש חומר מעובד וע"ג אדמה כך שזה ממש מחובר [ולגבי חשיבות של גודל הכלי ראה בסעיף הבא], אולם אף בשאר מדינות העולם שהאדמה מכוסה לחלוטין ואין העציצים רואים את פני האדמה, והעציצים קטנים, והפטריות גדלים ע"ג מצע, הנה בחלק ממדינות אירופה זה גדל מלבד על מצע הגידול גם ע"ג אדמה שמעורבת שם, אולם אף במקומות כגון הודו שהגידול הוא ע"ג קומפוסט שע"ג מצע קוקוס שאין בו אדמה כלל, וא"כ לפי מה שכתבתי לקמן בסעיף הבא, דינם כשרץ ששרץ בתלוש, אלא שמכל מקום יש לאסור זאת משום שרץ הארץ, שכן גם השורץ בתלוש נאסר כאשר הוא פירש מפרי לפרי או מחוץ לפרי או אף על גב הפרי [ע"י לעיל סעיף ה], ובמקרה דידן לאחר מחקר ארוך טווח של מפעלי פטריות רבים, גיליתי דבר מאד ברור, שהגורם כמעט העיקרי להימצאות התולעים הוא הסטריליות של הקומפוסט, ואף אם המצע סטרילי, מ"מ אם העיקור נעשה באיזור המפעל, ויש עובדים שנכנסים ובאים ממקום העיקור לחדרי הגידול, יש מציאות של חרקים, ולקמן בפרק הדין בסוגי המזון הנגוע, הבאתי לכך סימוכין נוספים. והנה בזמן גידול הפטריה גדלים התולעים המצויים בקומפוסט, ועולים מהמצע לפטריה, הולכים סביבתה ועל גביה, עוברים לפרי האחר [כ"ז ראינו בעינינו, וזה נראה היטב לעין לבקיאים בזה]. וא"כ אין כל חשיבות מעשית אם זה כדין תלוש או מחובר כיון שסוכ"ס התולעים פורשים וחוזרים כך שלהלכה הם אסורים כדין השורץ בארץ, וע"י לעיל סעיף ד ובהערה שם. ודין זה פשוט.

¹⁵. הנה לפי המבואר בהערה בסוף הסעיף הקודם, מתבאר שהיכא שהעציצים תלושים לחלוטין, ואין בהם לא קרקע ולא כלום, אין לכאורה כל טעם להחשיבו כארץ, ולכן ברכתם יהיה "שהכל" גם בגדל במים וגם בגדל בשאר המצעים האדישים כגון צמר סלעים, וע"י מש"כ בתשובתי הנ"ל, וע"י תנובות שדה גליון מס' 2,3 בדין צמר סלעים. ולכאורה א"כ בכה"ג יש מקום לומר שאין דין החרקים הגדלים שם כדין שרץ ששרץ במחובר אלא בתלוש ולא יאסרו אלא אם כן פירשו. וכ"ז כתבתי לדעתי העניה אך את ההלכה יש לשמוע מגדולי

האדישים, כגון הפלמיקס [עשוי מקוקוס בלבד], פרלייט [מחצב] צמר סלעים ועוד, אולם כל זה בתנאי שלא מעורב בזה אדמה כלל¹⁶.

הדור. ומה שכתבתי שאין לענין זה חשיבות לגודל הכלי, עיי' בזה מה שכתבתי בארוכה בספרי שו"ת חלקת השדה הל' שביעית סי' ו' לענין גודל העציץ, ושו"ר שמו"ר שליט"א כתב דברים מפורשים לענין חרקים, שהנה בשו"ת שמע שלמה ח"א יו"ד סי' א' כתב לדון בארוכה במי שאין לו לחם אלא ממאפיה שאינה תחת כשרות לענין חרקים, שהעיקר להלכה שבצירוף כמה ספיקות יכול לקנות לחם זה, וכתב שם בזה"ל: ואעפ"י שיש מאפיות גדולות שמשתמשים בכלים גדולים מאד לתת בהם הקמח, ויש שמחזיקים יותר מארבעים סאה שלענין טהרה אין להם דין כלי, נראה שלענין זה חשיבי כלים שבעינן השורץ על הארץ וליכא. עכ"ד. הרי שמצאנו בזה דברים מפורשים.

16. ועיי' עוד בתנובות שדה גליון מספר מש"כ אודות המצעים ואדישותם.

הרב חזקיהו רוטשטיין שליט"א

מעיה"ק ירושלים ת"ו

התכלת

זה כמה מאות שנים שנראה הדבר כאילו התכלת נעלמה מן העולם, וכפי שמובא במדרש דברים רבה (יז, ה) שהתכלת נגנז, ויש אחרונים כמו הערוך השולחן (ח"א סי' ט אות יב) שהשתמש בביטוי שהתכלת לא תחזור עד בוא ינון. אולם למרבה הפלא התברר לאחרונה שהתכלת לא נאבדה מהעולם, אלא הייתה בשימוש אצל הגוים ומלכיהם, אלא שגזרו על כל אדם פרטי בחיוב מיתה שלא ילבש תכלת, וכמבואר בדברי הרמב"ן (פ' תצוה) שכותב, התכלת עד היום לא ירים איש את ידו ללבוש תכלת כ"א מלך הגוים. ואכן כ"ה עד היום שהקרדינלים לובשים בגדי תכלת. כך שלא נותר לנו כ"א לברר את פרטי הדבר ולחזור ולקיים את המצוה, שהתורה מקדישה שלושה פסוקים של הבטחות גדולות למקיים מצוה זו. משל למה הדבר דומה למדינה שגזרו בה הגוים שלא ללבוש תפילין, מפני שנצרכים לעורם לצרכי המלכות, ולאחר כמה מאות שנה בטלה הגזירה, היעלה על הדעת לבטל את המצוה רק בגלל שאינה נהוגה, ולהרבות בה דופי שיש בה כמה וכמה דברים שיש בהם מחלוקת ואינם ברורים, ולכן יש להמשיך לבלי לקיימה? וכמו"כ לענין התכלת. והרי הלוש טלית של ארבעה כנפות בלא תכלת אם יש לו תכלת ה"ה מבטל מצות עשה שבעידן רתחא ענשין אעשה (מנחות מא,א).

שמו הלועזי של התכלת הוא פורפורה, מלבד דברי הרמב"ן הנ"ל, מבואר הדבר בירושלמי, הובא בראב"ה (הל' ציצית), המתרגם בין תכלת לכרתי בין פרפורי לפריפרין. וכן מבואר במקור חיים (ח"א עמ' צט) ובמור קציעה (סי' ?) ועוד. בעל התבואת הארץ בשנת תר"ה כותב שחלזון הפורפור נמצא בין חיפה לעכו, ונקרא בערבית "חלזון אחמר".

ויש לנו תיאור מדויק על החלזון של הפורפור ועל אופן הצביעה בדמו אצל סופר רומאי בשם בליניוס מימי הבית השני בספרו¹ (9.139). וכפי שאומר שם ישנם ב' חלזונות במשפחת הפורפורים ששניהם צובעים צבע דומה, אלא שתרכובתם שונה, החלזון האחד נקרא "בקינום", על שם שדומה לחלזון ששימש לחצוצרה, והשני נקרא

¹ יצויין שאותו גוי, שעיקר ספרו קשור לצמחים ובע"ח, מתנצל על שהוא מייגע את הקורא בענייני צביעה! וברוך המקום שמסר עולמו לשומרים. הכותב.

"פלגיה", ששונה הוא מן הראשון בכך שיש לו הרבה חודים וכעין תעלה ארוכה. שני חלזונות אלו ידועים כיום בתור ארגמון קהה קוצים (מורקס טרונקולוס), וארגמון חד קוצים (מורס ברנריס). וביוון קוראים להם פורפורה. ונמצאו מהם כונניות לרבבות בצידון. ואכן החלזון ששימש לחצוצרה הוא הקסיס דומה להפליא לארגמון קהה קוצים [ע"י תמונתו בספר אוצר הצמחים עמ' 349]. וב' הצבעים שהם מוציאים הם התכלת והארגמן, ששניהם סגולים, אלא שבארגמן הרוב אדום, ובתכלת הרוב כחול. ואכן אין לומר שהתכלת הוא כחול לגמרי, שכפי שמבואר באסתר רבה: "חור כרפס ותכלת תרגם עקילס איורין קרפסינון ויקיניטינון"². וכפי שמובא במוסף הערוך (ערוך יקנטיין) ומפרש שיקניטוס הוא פרח אשר לו גוון של תכלת. א"כ צבע זה הוא הפרח הסגול-כחול בכל השפות כיום.

גם מהזיוף הידוע של התכלת הנקרא בגמ' "קלא-אילן", ובלטינית "קללאינוס", מבואר אצל סופרים רומיים [הובא אצל הרב הרצוג בספר התכלת של בורשטיין עמ' 402] שהיה צבעו יקינתום, והיו עושים זה ע"י עירוב הצמח "אינדיגו" הצובע כחול, יחד עם תולעת שני הצובע כתום, ובכך הפך לסגול, דכפי שמבואר אצל הרב הרצוג (שם עמ' 401-402) אין קללאינון זהה עם אינדיגו אצל סופרים יוונים ורומיים. גם אם היה הקלא אילן זהה עד אינדיגו, וכמו"כ התכלת, הרי שניהם שוים מבחינה כימית, ולא הייתה הבדיקה שנזכרת במנחות (מב:) עוזרת כלום, ורק אם קלא אילן יש בו תערובת תולעת שני, כלומר מן החי יחד עם הצומח, ובתכלת התערובת שניהם מן החי, אז יש מקום לבדיקה ו"לא איפריד חזותיה" הנזכרת בגמ'.

ויצויין שנמצאה במערות מדבר יהודה גזית צמר שהייתה צבועה בקלא אילן, דהיינו אינדיגו ותולעת שני, ובמשך הזמן "איפריד חזותיה", ונעשה אדום. ובאמת מבואר בב"ק (צג:) שקלא אילן הוא החזק בכל הצבעים, שאפי' בצפון אינו עובר, והיתכן זה לפי הגמ' במנחות שאפי' בבדיקה קלה הוא נפרד, אלא דשם מדובר באינדיגו בלבד ובזה זה באמת הצבע חזק ואינו נפרד.

ולא נשאר לנו כ"א לבאר את הברייתא במנחות (מד.), כפי שראינו היו במשפחת הפורפורים ב' חלזונות, האחד לארגמן, והשני בצרוף מקצת מן הראשון לתכלת, וא"כ מסתבר שכוונת חז"ל בסימנים שנתנו שם היא כדי להבחין בין זה לזה. ואכן ג' הסימנים שנז' בברייתא הם ההבדלים המובהקים שיש בין ב' חלזונות אלו, משא"כ

² באסת"ר הנדפס, גם בדפו"י, חסר סוף התרגום. העורך

אם הברייטא הייתה באה לסמן חלזון אחד בין אלפי חלזונות, אין בסימנים אלו דבר מובהק, ובפרט הסימן השני שדומה לדג.

ואלו הם חסימנים:

א. גופו דומה לים – ודאי צבעו שבתוך גופו של ה"ארגמון קהה קוצים" דומה לים, ולאפוקי מהחד קוצים, שהוא אדום.

ב.

ג. ברייתו דומה לדג – אחד ההבדלים הבולטים בין הקהה קוצים להחד קוצים, ושמן מוכיח עליהם, הוא בזה שלהחד קוצים יש הרבה חודים על גופו עם תעלה ארוכה שאין דג דומה לו, משא"כ הקהה קוצים, ובפרט אם מסתכלים עליו בפרופיל, הרי הוא דומה ביותר לדג.

ד. ועולה אחת לשבעים שנה – הגירסא במס' ציצית ירושלמית היא "אחת לשבע שנים" והוא מדויק ביותר, דכפי שכתב פליניוס חיי החלזון הזה הוא שבע שנים. וכמו"כ ידוע טבעם של החלזונות שנולדים זכרים והופכים לנקבה, ובשנתם הראשונה כשהם זכרים הרי דמם כחול לחלוטין. וזהו מה שאומר כאן דגופו דומה לים ועולה רק אחת לשבע שנים, ואין כאן אלא סימן לארגמון קהה קוצים. ואין ההמשך "לפיכך דמיו יקרים" קשור לזה כלל, כ"א לראש הברייטא חלזון זה שיש בו ג' סימנים הללו, שבצבעו צובעים תכלת, הוא הגורם ליקרותו, דכפי שכתב פליניוס היה מחירו של הקהה קוצים כפול מהחד קוצים.

העולה מן האמור שבעיית התכלת נפתרה לחלוטין, ויש לנו להשתמש בב' החלזונות הנ"ל בתרכובת הנכונה, כפי שמבואר אצל פליניוס. ולהגיע לצבע שיהא דומה לפרח ההיקינטוס הסגול – כחול. ויצוין שלפי המחקרים כיום צבע הסגול מעורר את הזכרון, ויתאים ל"וראיתם אותו וזכרתם וגו'". וכמו"כ יצוין שהיה צמח בעל פרחים סגולים ששימש בימי קדם לענייני צניעות (עיין אוצר הצמחים עמ' 228).

כן יצוין דבחז"ל (בשמר"ר לח,ח) לעניין אבני החושן נקרא ה"היקינטוס" בשם "דייקינתי", כלומר ב' חלזונות. "כינחו" באכדית הוא חלזון. ונשמר השם עד היום בספרד, הקוראים לארגמון "כנאייה". ולמעשה גם השם "תכלת" בעברית, ו"תכילתו" באשורית, אינו אלא גלגול השם של השם של "דיקינתון" ת-דו כילתו-כינחו. וא"כ גם מזה מוכח שהשתמשו בב' סוגי החלזון. ולארגמן הנקרא באכדית "כינאו" באמת השתמשו רק בחלזון אחד שהוא החד קוצים. ולתכלת שנקרא "אוכנו", שמשמעו כמו "דו-כנו", השתמשו בב' החלזונות כאמור.

ועוד, הגמ' במנחות (מגב) מבארת שבתהליך הצביעה "שקלינן פורטא בביעתא וטעמינן להו באודרא" וכו'. כלומר עושים בדיקה אם הצבע מדיוק. וזה משום שבדם החלזון מעורב גם בשר, ואי אפשר לדעת מראש בדיוק איזה צבע יצא גם אם שמים כמות ידועה כל פעם. ולכן עושים טעימה. גם פליניוס כשמלמד תהליך הצביעה מזכיר טעימה זו. ויש לשאול מה צורך בזה, אם עושים הכל מצבע אחד, הרי תמיד יצא פחות או יותר אותו דבר, ואם יוצא בהיר קצת, טובלים שוב בצבע ומקבלים כהה. אבל אם מדובר על ב' צבעים אדום וכחול, בדואי כל גרם יותר או פחות משנה את הצבע מן הקצה אל הקצה, כן ברור, והוכח לנו מן הנסיונות שעשינו. ולכן היה צריך לעשות טעימה לפני שמתחילים לצבוע בכל פעם מחדש, כי אי אפשר להסתפק במה שיודעים את הכמויות מראש.

והנה בירושלמי ברכות (פ"א ה"ב) אי' "תכלת דומה לים וים דומה לעשבים ועשבים דומים לרקיע ורקיע דומה לכסא הכבוד וכסא הכבוד דומה לספיר". וכבר תמהו ע"ז מאי שיאטיה לעשבים הכא. ויובן לפי דברינו, שאן התכלת כחול נקי, כי אם בתערובת אדום (חד קוצים), ובזה הוא דומה לשפת הים, ששם הים ירקרק כחול. וכמו"כ הספיר אינו אלא כחול מעורב עם לבן [ועיין רש"י סוטה (יז,א) שכתב ג"כ שמזה שאמרו דומה ודומה לדומה, מוכח שא"ז אותו צבע ממש]. ואכן אבן החושן "תרשיש", נקרת בארמית (תרגום אונקלוס פ' תצוה), "כרוב ימא", כלומר צבע הים, ולפי שמו היווני הנז' בשמ"ר הנ"ל, הכוונה לאבן שידועה כיום כירוקה, הרי ששוב כנ"ל שהמדובר לעניין מקומות הקרובים לשפת הים ששם נראה קצת כירוק.

כן יצויין שכיום ידועים כל סוגי החלזונות בים התיכון, והם חמישה מינים בלבד שמהם אפשר לקבל צבע, אבל לתכלת אין חלזון מתאים אלא הארגמון בלבד, וכמו שכותב בספר כליל תכלת (עמ' שכא) שבדק את הדבר.

הרב דוד אביטן / העורך

חבציות בזיחוי התכלת

תמוז תשס"ב

סיבה טובה יש לנו להקדיש מקום למאמר זה בימים אלו, שכן כותב הרמ"ע מפאנו במאמר צבאות ה': "ידע כי תכלת בגמטריא שנאת חנם, שהוא מכפר על שנאת חנם". ומוסיף על דבריו בספר עזרת כהנים (עמ' מ"ח דפו"ח): ולכן קורח חלק על התכלת כי היה לו שנאת חנם על משה כו'. ע"ש. בית המקדש שחרב בגלל שנאת חנם ועדין לא חזר בגלל זה, כמבואר בירושלמי ריש יומא, וכמ"ש במאמר מערכת. יהי"ר שהעסק במצות תכלת יכפר כו'. ואם נזכה ויסכימו גדולי ישראל נוכל לקיים המצוה בפועל, אשר כאמור בודאי נקרב בזה הגאולה.

א. מדוע פסקה התכלת

בודאי כל אחד שמתבונן שואל את עצמו איך זה שנעלם התכלת מישראל ומתי היה זה. הרי בימי אביי עוד לבשו תכלת, כמבואר במנחות (מב,ב): "אמר ליה אביי לרב שמואל בר רב יהודה: הא תכילתא היכי צבעיתו לה? אמר ליה מייתנין דם חלזון וסמנין ורמינן להו ביורה" כו'. אלא שאביי שהיה בבבל, שאינו מקום ים, ואין שם תכלת, ביקש מרב שמואל ב"ר יהודה שירד לבבל מארץ ישראל (כמבואר בברכות יד,א: כי אתא רב שמואל כו' אמרי במערבא) שילמד אותו איך צובעים תכלת בא"י, כדי ללמוד וללמד לנו, וכדי להבחין בינו לבין קלא אילן. וגם כי בזמנו נאסר התכלת רשמית, והיו משתמשים בה במחתרת כדלהלן.

גם אם ננקוט כדעת יחידים מהאחרונים הסוברים שתכלת אינו מעכב את הלבן, פירוש, שתכלת הוא רק למצוה מן המובחר [מה שלקושטא דמילתא אינו כן, כמבואר בראשונים, ואדרבא כתב רבינו אברהם ב"ר עזריאל, בספר ערוגת הבושם (ח"ג עמ' 110) שמי שיש לו תכלת ולבן ואינו מטיל בבגדו אלא לבן, מכין אותו עד שצתא נפשו כדן מבטל מ"ע. ואכמ"ל]. עכ"פ ישראל מאז ומעולם היו מהדרים במצוות, ומקפידים על קלה כבחמורה, ואיך יתכן שבזה הזניחו התכלת אשר הוא מצוה פשוטה ומפורשת ונאמרת בכל יום פעמיים "הכנף פתיל תכלת והיה לכם לציצת".

והפשוט הוא כי הגלות הארוכה הזו - אשר עליה נאמר אימה חשכה גדולה נופלת, זו רומי חייבתא - גרמה. [ומי יודע אם לא על זה וכיו"ב בכמה דברים כיו"ב אמר רשב"י

"עתידה תורה שתשתכח מישראל". גם אם היה יישוב יהודי קטן בארץ ישראל, עכ"פ בתקופה הבינטית, שהיא תקופת האמוראים ואחריה, רדפו מאוד את עמינו בכל מקום ששלטו בו, ובפרט בארץ ישראל – מקום תעשיית התכלת. ונוסף עוד כי יש בידינו עדויות על כך שהגויים [הנוצרים] אסרו את השימוש בתכלת (שהיה דבר יקר ומלכותי) פרט לאפפיור ולקרדינלים. ונמשך איסור זה אפי' בתקופה מאוחרת הרבה יותר, כמ"ש הרמב"ן (שמות כח, ב): "כי אלה הבגדים [בגדי כהונה] לבושי מלכות הן, כדמותן ילבשו המלכים בזמן התורה, כמו שמצינו וכו', התכלת גם היום לא ירים איש את ידו ללבוש, חוץ ממלך [ה]גוים. ובימי רבא, מסופר בסנהדרין (יב,א) בקצרה, שנתפסו זוג חכמים שניסו להבריח תכלת מארץ ישראל לבבל, ובזכות הרחמים ובזכותם יצאו בשלום. ע"ש. משמע שכבר בימיהם היה איסור מוחלט להשתמש בתכלת, והוצרכו לעשותו במחתרת. ולכן מה שכותב הר"ף בהלכות ציצית "אין לנו תכלת", אין כוונתו שאין התכלת קיים, שהרי כאמור גם הרמב"ן ידע היטב מה הוא תכלת. אבל דברי הר"ף גם כאן – ככלל מקום – הם מדויקים מאוד "אין לנו". כי נאסר. כאמור. וכך גם הרמב"ם כותב כלשון הר"ף "ועכשיו אין לנו תכלת". ומאידך אדרבא לימד והורה עניני התכלת בדיוק רב, כדלהלן. ובהל' ציצית פ"ב ה"ב כותב "ובים המלח [כלומר מים מלוחים] הוא מצוי". הרי שהיה דבר ידוע. גם לשון "עכשיו אין לנו" משמע שהוא ענין זמני. ומסעות הצלב כו' וארץ ישראל השוממה, ודברי הרמב"ן מאוחר יותר על ביקורו בארץ ישראל השוממה, וכל המקודש מחבירו חרב מחבירו, ב' צבעים בירושלים רבתי עם כו', ידועים. וא"כ בתקופה כזו אכן תכלת מנ"ל.

כך ורק כך הלך ונעלם לו התכלת מאיתנו. אבל האם יש חובה או "מסורת" להשאיר הדבר כמות שהוא, ולא לנסות לחפש ולמצוא? מי שסובר כך עליו הראיה. בינתיים אנו ננסה לחפש, והרי לא מעבר לים היא ולא מלאכה קשה היא, שכן מבואר הוא ממדרשי חז"ל (אזכיר קצתם להלן), שבארץ ישראל, בחלקו של זבולון היה החלזון. ומה שהיה הוא שיהיה ואין חדש תחת השמש, ות"ח שבדק את הנושא שנים רבות טוען שאין חדש, החלזון המצוי בחופי א"י הוא ה"מורקס" (ארגמן). הרים של כונניות מחלזון זה נמצאו באזור צידון וצור ובעכו ובחיפה ובעוד מקומות [ראה בספר "התכלת", מממצאים ארכיאולוגיים מעמ' 261, סקירה קצרה על כל מתקני הצביעה שנמצאו]. ובודאי עליהם הוא שאומרת הגמ' בשבת (כו,א): "מדלת הארץ השאיר נבזראדן רב טבחים לכרמים וליגבים. כורמים תני רב יוסף: אלו מלקטי אפרסמון מעין גדי ועד רמתא. יוגבים – אלו צידי חלזון, מסולמות של צור ועד חיפה". [משא"כ הינטינה (סגולית), נמצאת בלב ים, ואינו בחלקו של זבולון]. ואם נמצא בים חלזונות מעטים ממין אחר, זרים ובודדים הם, ובתקופות של גאות ים וסחף מגיעים ממקומות רחוקים.

במאה השנים האחרונות עסקו גדולים וטובים בשאלת התכלת, ומני אז זוהו שלשה מיני חלזון עיקריים כמשמשים לצבע ה"תכלת". הראשון לחידוש התכלת - האדמו"ר מראדז'ין - זיהה את התכלת כ"דיונון הרוקחים" (דג הדיו). אחריו הגר"א הרצוג, ערער על קביעתו, משום שהדיונון אינו חלזון, ועוד טענות, וזיהה את התכלת כ"סגולית" (ינטינה). אבל כיום מקובל יותר (בזכות כמה ת"ח שעוסקים בדבר ללא ליאות), לזהותו עם "ארגמון כהה-קוצים". מכיון שנתברר מעל לכל ספק שבחלזון זה השתמשו לתעשיית צבע תכלת בתקופת חז"ל כאמור. לא נעסוק כעת בקביעת הזהוי. אבל ננסה לעיין במה שלענ"ד הוא בעיית הבעיות - הצביעה. ולפני כן נקדים כמה ידיעות.

ב. האם אכן דווקא חלזון

נאמר בתורה (במדבר טו, לח): "דבר אל בני ועשו להם צצית על כנפי בגדיהם ונתנו על ציצת הכנף פתיל תכלת".

אין בחז"ל דרשה או אסמכתא להצריך דווקא חלזון, אבל בסתם אמרו בתוספתא (מנחות פ"ט ה"ו): "תכלת אין כשרה אלא מן החלזון, הביא שלא מן החלזון פסולה. שני תולעת מן התולע שבהרים הביא שלא מן התולע שבהרים פסולה". [זוהי הנסחה במהדו' וילנא. ובמהדו' צוקרמאנדל: "תכלת אין כשרה אלא מן החלזון הביא שלא מן החלזון פסולה, שני תולעת, מן התולעת שבהרים, הביאה שלא מן התולעת שבהרים פסולה". נסחה זו אין לה שחר, והגם שצוקרמאנדל הדפיס תוספתא זו על פי כ"י, נסחה משובשת נזדמנה לפניו, או טעות הדפוס. ומה גם שלא העיר כלל בשנו"ס על כך. וש"ר שכבר העיר על זה ר"ש ליברמן בתוספות ראשונים שם (עמ' 258), שטעות היא, ובמקום שני צ"ל שני. ושכן הוא בראב"ה ובסמ"ג כו'. ע"ש].

ובספרי במדבר (פיסקא קט"ו): "אני ה' אלהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים, וכי מה ענין יציאת מצרים לכאן, אלא שלא יאמר הרי אני נותן צבעונים וקלא אילן והם דומים לתכלת ומי מודיע עלי בגלוי, אני ה' אלהיכם, דעו מה עשיתי להם למצריים" כו'. וכ"ה בבבא מציעא סו"א. ובגמ' במנחות בפרק התכלת דפים מ-מג מבואר שקלא-אילן אינו כשר לתכלת, ומלמדת הגמ' דרך לבדוק אם הציצית אם הציצית צבועה בקלא-אילן או בתכלת, על ידי עמידות הצבע בשרייה בחומרים שונים. ע"ש. והמשמעות השטחית היא שמקלא-אילן ניתן לקבל צבע תכלת, ולא ניתן לזהות את ההבדל בעין אלא בבדיקה. וא"כ אם בכל זאת קלא-אילן פסול הוא, משמע שהחסרון אינו משום שאינו כצבע התכלת, אלא לכאורה משום שאינו מחלזון. כדברי התוספתא הנ"ל. אבל צריך טעם לזה מדוע דווקא חלזון, ומה המקור לכך.

בספר יראים (סי' ת"ח) עמד על זה, וכתב: "ומנלן דצבוע בדם חלזון? סברא הוא, שהרי ציצית לזכרון המצוות הוא, דכתיב וראיתם וזכרתם כו' הלכך יש לנו לומר שהצבע זכרון היוצר הוא, ואותו דומה לכסא הכבוד" כו'. מקורו בזה הוא בירושלמי בברכות פ"א ה"ב. ובבבלי בסוטה יז,ב. ובמנחות מג,ב. ובשאר מדרשי חז"ל שאמרו שתכלת דומה לים וכו'. ונעמוד על כך בהמשך. אבל דומה שעדיין הקושיא במקומה עומדת, א"כ גם קלא-אילן נמי, מאחר שצבעו ממש כתכלת החלזון, הרי הוא מזכיר את כסא הכבוד, מדוע נפסל. ולכאורה קשה יותר, דלאו רישא סיפא, דפתח ושאל מנ"ל דבחלזון, וסיים שהצבע זכרון היוצר כו'. וכי יעלה על הדעת שלא ידע רבינו יהראים ז"ל שאפשר להפיק צבע תכלת לא רק מחלזון.

אמנם הרמב"ם בהל' ציצית (פ"ב ה"א) כתב: תכלת האמור בציצית צריך שיהיה צביעה ידועה שעומדת ביופיה ולא תשתנה, וכל שלא נצבע באותה צביעה פסול לציצית אע"פ שהוא כעין הרקיע, כגון שצבעו באסטיס או בשחור או בשאר המשחירין הרי זה פסול לציצית". מבואר שהטעם שקלא אילן פסול הוא משום שהגם שנראה לעין צבע תכלת, מכל מקום כיון שאינו צבע עמיד, אינו תכלת, ופסול. וצ"ל שגם היראים סובר כן, שהצריך מיהא שיהיה "צבע" דומה לכסא הכבוד, וקלא אילן אינו צבע אמיתי, אלא נראה כתכלת, אבל באמת זיוף הוא, ולכן פסול הוא. ושור' שכו"ב כתב בספר עמודי ארזים על היראים שם (ח"ב עמ' טז אות יב).

ומהר"י טייב בספר ווי העמודים על היראים שם (סי' י"ז דף כ ע"ב) כתב, שלדעת היראים לכאורה כל הדומה לצבע תכלת כשר, אבל להרמב"ם צריך שיהיה צבע שאינו עובר. והביא שבשו"ת בשמים ראש (סי' רמד) נשאל האם צריך דווקא חלזון הנודע אצל החכמים או כל צבע הדומה לרקיע ממין חלזון או דגים מהני. והשיב שדווקא חלזון אמרו, ואף שיש צבע דם אחר ודאי יש שינוי בין זה לזה. ודקדק כן מהר"י טייב מלשון הרמב"ם, שכתב [פ"ב ה"א] התכלת הוא הצבע כדמות הרקיע כו', וכל שלא נצבע באותה צביעה פסול אע"פ שהוא כעין הרקיע. ושוב הביא שהרדב"ז סי' תרפ"ה כתב שאי"צ חלזון דווקא, אלא כל שאינו עובר אפי' על ידי גיהוץ כשר. ע"ש.

ולפי דבריו שלדעת היראים כל מראה המזכיר תכלת כשר, קשה מאוד, אמאי באמת קלא אילן פסול [והרי לא נמצא בחז"ל שמכשירין]. גם מה שהסכים דברי הרמב"ם לדברי הבשמים ראש, אינו מוכרח. ודברי הרדב"ז מדוייקים ברמב"ם, שרואים בדבריו שעיקר הקפידה היא שיהיה צבע שאינו עובר, ורק אח"כ בהל' ב' כותב: "כיצד צובעין כו' מביאים דם חלזון והוא דג שדומה עינו לעין התכלת ודמו שחור כדיו ובים המלח (כלומר מים מלוחים, דלא כמי שטעה בזה וחשד ברמב"ם כו') הוא מצוי" כו'. ואח"כ בהל' ה' כותב: "כיצד בודקין אותה עד שידע אם נצבעה כהלכתה, לוקחין תבן כו'".

ושורין התכלת כו' אם כהתה לוקחין בצק כו' אם כהתה ממה שהייתה פסולה ואם השחירה ממה שהייתה קודם האפיה כשרה". רואים שעיקר הקפידה הוא על כהתה, אבל השחירה יותר ממה שהיה אינו פוסל. כיון שמוכח שמדובר בצבע אמיתי ולא בזיוף שעובר ויורד.

וכמדומה שמקורו בזה הוא במסכת ציצית (פ"א ה"י): צבעה ארבע או חמש פעמים פסולה שאין צובעין אלא בחלזון. ולכאורה קשה, דלאו רישא סיפא. דברישא משמע שאפי' צבעה בחלזון ארבע או חמש פעמים פסול, והדר קאמר דטעמא דפסול הוי משום שאינו כשר אלא מהחלזון. גם קשה דבמנחות (מב,ב) נחלקו רש"י והתוס' אם מותר לצבוע כמה פעמים זע"ז כשצובעו לשמה. ע"ש. ולכאורה מפורש הכא כרש"י. ואיך נעלמה ברייתא זו מהתוס'. ונראה דדעת רז"ל בהך ברייתא דלעולם היה כל צבע כשר, אלא שכל שאינו מחלזון אינו עומד, וצריך לחזור ולצבוע כמה פעמים כדי שיתחזק הצבע, או כשכהה מרוב שימוש כו', מה שאין כן חלזון הוא צבע עמיד ויציב ואם צובעים ציצית בו פעם אחת ד'. וזה כוונת הברייתא לומר שתכלת צריך שיהיה צבע אמיתי שבצביעה ראשונה כבר יקלוט הבגד צבע תכלת ולא על ידי צביעה חוזרת וכדו'. ולא משום שאסור לצבוע פעמיים, אלא משום שאם הוא כזה מין צבע שצריך לצבוע את הצמר כמה פעמים כדי שיקלוט צבע תכלת, סימן הוא שאינו צבע אמיתי. [ובתכלת וארגמן עמ"ס ציצית עמ' כד-כה, הגיה ותיקן פעמים, ולענ"ד ללא צורך].

ויש בזה ליישב תמיהה רבתי, העירני עליה ידידי ר"י רוטשטיין שליט"א, דבגמ' במנחות (מב,ב-מג,א) מבואר שציצית הצבועה בקלא-אילן לאחר ששורים אותה בסממנים שונים "אפריד חזותיה". משמע לכאורה שהוא צבע שאינו עמיד. אבל בב"ק (צג,ב) אומרת הגמ' שכל צבע אפשר להעבירו על ידי צפון משא"כ קלא-אילן דלא עבר. ע"ש. ולכאורה הוא פלא. ויישב לפי שיטתו שקלא-אילן נעשה מאנדיג"ו ומארגמן, ואמנם אין הצבע כולו עובר, אבל "אפריד חזותיה", כיון שצביעה בתשלובת צבעים מן הצומח ומן החי בבגד אחד אינה עמידה, כיון שיש בהם ניגודיות, כידוע. עכ"ד.

ולהאמור נראה שזו כוונת הברייתא במסכת ציצית, דמכיון שכדי להשיג תכלת מקלא-אילן צריך לצובעו יותר מפעם אחת, בזיוף, לכן פסול הוא, לפי שאין צובעין אלא מן החלזון, שבחלזון באמת כבר בפעם הראשונה מתקבל צבע תכלת כראוי. והפסול בזה אינו משום שאסור לצבוע פעמיים, אלא משום שאם לא מתקבל צבע תכלת אלא בשילוב של קלא-אילן (אינדיגו) וחומר נוסף אינו צבע עמיד.

גם נראה לענ"ד שיש בזה פסול נוסף, דאיתא במנחות (מב, ב): "אמר ליה אבבי לרב שמואל בר רב יהודה: הא תכילתא היכי צבעיתו לה? אמר ליה מייתנין דם חלזון וסמנין ורמינן להו ביורה" כו. והקשו שם התוספות: "וסמנים. דבר תימה הוא היאך מערב שום דבר בהדי תכלת. ושמא עם הסמנין נקרא תכלת". ובנודע ביהודה (מהדו"ק או"ח סי' א) כתב: ולדידי נראה שכיון שאין דם חלזון תופס הצבע בצמר כל כך רק על ידי סממנין, א"כ גם הסמנים שייכי לצבע זה. וכן מבואר ברמב"ם הל' ציצית פ"ב ה"ב, "ונותנין הדם ליורה ונותנין עמו סממנין כמו קמוני וכי"ב כדרך שהצבעין עושין". ורמז שהטעם שנותנין עמו סממין הוא לפי שכך דרך הצבעים ומסתמא גם התורה אמרה כך. עכ"ל הנו"ב.

גם באגרות משה חי"ד ח"ב סי' קל"ג אע"פ שחלק על עיקר חידושו של הנו"ב במה שדן שם לגבי ציפן זהב. ע"ש. עכ"פ כתב וז"ל: "בדבר שאמרה תורה לצבוע במין זה ועירב בו עוד מין שלא נצטוה, הרי לא שייך להכשיר כשליכא בטול כפי דיני תערובות, ואף באיכא דין בטול אסור לבטל לכתחלה, וא"כ איך ערבו סממנים בדם חלזון מאחר דצבע דתכלת הוא מדם חלזון דוקא. וזה היתה קושית התוס', ותיצו שפיר דעם הסממנים נקראת תכלת, וכוונתם דלא היתה הקבלה שיצבעו בדם חלזון, עד שנאמר דהוא בדם חלזון לבדו, אלא שהיתה הקבלה שיצבעו בדם חלזון בעירוב סממנים, ואדרבה אם יצבעו בדם חלזון לבדו פסול, דאין זה התכלת שאמרה תורה. וכפי שאיתא ברמב"ם פ"ב מציצית ה"ב, שדם החלזון עצמו הוא שחור כדיו, ואינו צבע תכלת שדומה לרקיע כלל, הרי בהכרח הוא דוקא בעירוב סממנים, שמזה נעשה בצבע תכלת, ובודאי רק עם הסממנים נקרא תכלת כדכתבו התוס', אף שהתוס' כתבו רק בלשון ושמא. וזהו עיקר טעם הרמב"ם, ולא כלשון הנו"ב דטעם הרמב"ם דלפי שכן דרך הצבעין עושין מסתמא גם התורה אמרה כן, דאיזה טעם הוא, וכי הצבעין לעניני הרשות צריכין לדם חלזון, הרי הם צובעין תכלת בקלא אילן, שהוא בזול, וצבעו דומה לתכלת ממש, שא"א להכיר כדאיתא בב"מ דף ס"א. ע"ש ברש"י. ומשמע דכל תכלת שעושין הצבעין אף שאינו מדם חלזון הוא דבר שבעצם הוא שחור, וע"י עירוב הסממנים נעשה בצבע תכלת שהוא כעין רקיע וכפתוך שבכחול, ובמקום אותו צבע שחור שנעשה ע"י סממנים בצבע תכלת אמרה תורה שלתכלת דציצית יתן דם החלזון. וזהו פירוש כדרך שהצבעין עושין שכתב הרמב"ם, דכן הא כתב בהלכה ד': אם נבדקה ונודעה שנצבעה באחד משאר צבעונין המשחירין שאינם עומדים פסולה, וקלא אילן הוא אחד מצבעונין המשחירין שאינם עומדים שכתב הרמב"ם, דכן הא פרש"י על בדיקה זו שאיתא בגמ' במנחות ריש דף מ"ג, בבדיקה דר' יצחק בדרי' איפרד חזותיה פסולה, שהוא נתקלקל המראה, פסולה, דקלא אילן הוא. והרמב"ם אף שלא הזכיר שהוא קלא אילן הוא משום שאין צורך, דאפשר איכא עוד מינים, ואולי ידע דודאי איכא עוד מינים שעושין מהם ע"י סממנים צבע התכלת, אבל כולם הם צבעוניים משחירים שע"י תערובות הסממנים דקמוניא וכיוצא בהן נעשות תכלת, אך

כל הצבעונים נפרדים ואינם עומדים כדם החלזון, וא"כ בהכרח הוא בעירוב סממנים, דבלא זה לא היה נעשה דם החלזון בצבע תכלת. וא"כ לא קשה כלום גם אם נימא דלא מיבטל מה שמוסיפין על מה שכבר נצבע ופסול כשצבע התפילין השחורים בעוד צבע לנאותן, מהא דהתכלת הוא גם בעירוב סממנים לא רק מדם חלזון דהתם אין זה תכלת בלא הסממנים. ומסתבר שאחר שנצבעו חוטי התכלת ויצבעם בהוספה עליהו צבע קלא אילן יפסל, אף שעושין יותר נוי. וגם פשוט שקלא אילן ושאר צבעונים משחירין שעושין הצבעים מהן תכלת בעירוב סממנים כשיערבם עם דם החלזון יפסל, דצבע המשחיר צריך להיות כולו מדם החלזון. עכ"ל האג"מ.

והגם שיש קצת להעיר בדבריו, נעיר כעת רק על מה שכתב שאם עירב בו צבע ולא נתבטל בדיני תערובות כו'. דליתא, דקימ"ל דכל מידי דעביד לחזותא אינו בטל כלל. כמבואר בשו"ע או"ח סי' תק"ג סע' ג' ברמ"א ביר"ד סי' ק"ב סע' א'. וא"כ גם אם ערבו מעט צבע פסול באופן שנתבטל בדיני תערובות, עכ"פ הציצית פסולה, כיון שהוא משפיע על מראה הצבע. ואיסור זה מן התורה הוא כמו שהוכיח בחקרי לב יו"ד ח"א סי' מ"ז מתשו' הר"ן (סי' ע) ועוד. ע"ש. גם מ"ש שאסור לבטל איסור לכתח' יש לעיין בזה, עמ"ש הראשונים גבי ביטול חמץ קודם פסח וסכך פסול כו'. ואכמ"ל.

ולפי"ז נראה בבירור שאם צבע את הצמר בצבע שאינו תכלת אלא צבע אחר, ואח"כ חזר וצבעו בתכלת, הרי זה פסול, ואינו תכלת כלל. שהרי מבואר בתוס' ובנו"ב שגם אם רק עירב עם הצבע מין צבע אחר שאינו מצרכי התכלת שאליה כיונה התורה, אע"פ שהצבע המתקבל הוא תכלת, ה"ז פסול, א"כ כל שכן שאם בתחילה צבעו בצבע פסול ואח"כ חזר וצבעו בתכלת ה"ז פסול.

וא"כ הגם שלדעת התוס' מותר לצבוע ציצית פעמיים בתכלת, זהו כשכבר בפעם הראשונה הוא צבע תכלת, אבל אם בפעם הראשונה הוא צבע אחר, ורק אחר כמה פעמים נעשה תכלת, אינו כשר. [ומאידך מבואר שאם הוא תהליך מקובל אצל הצובעים שפיר דמי, ולכן מה שחידש ר"י רוטשטיין לצבוע קודם בארגמון חד קוצים - שמתקבל צבע אדום. ושוב בכהה קוצים שאז נעשה תכלת, אין בזה פקפוק, מאחר שכן הוא הדרך לצבוע כדי לקבל צבע תכלת. ומסתבר שגם אליבא דרש"י כך הדין כי עדיין נקרא זה כליל תכלת. עש"ה בגמ'. ואכמ"ל].

וא"כ הדבר ברור שהטעם שקלא אילן פסול, הוא משום שצבעו אינו עומד, אבל חלזון אינו בהכרח תנאי בתכלת, אלא המציאות כך הייתה בימיהם, היה צבע מקלא-אילן וסטיס, והיה חלזון שהיה הדבר היקר והמשובח ביותר. כמבואר ביחזקאל (כג,ו): "לובשי תכלת סגנים" וכו'. ובאסתר (ח,טו): "ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות

תכל וחור" כו'. וכמ"ש הרמב"ן (שמות כח,ב). והוסיף וכתב: גם היום לא ירים איש את ידו ללבוש [תכלת] לבד ממלך הגוים". וא"כ יתכן מאוד שבמציאות החדשה בימינו שהתכלת העשוי בחומרים כימיים חזק ועמיד יותר מהחלזון באמת יש להעדיפו עליו.

וכבר ראיתי בספר עיר הקדש והמקדש (ח"ה עמ' מה) ובספר הר הקדש (עמ' קעו אות ה) שהביאו שהגרצ"ה קאלישר הוכיח מדברי הרמב"ם הנ"ל שאי"צ חלזון, וכל צבע עמיד שאינו משתנה לעולם כשר לתכלת. וכ"כ התפארת ישראל בהקדמתו לסדר מועד. ע"ש בעיר הקדש והמקדש שהאריך להוכיח כן. וכבר כתבנו שכן נראה מדברי הברייטא דמסכת ציצית שחלזון אינו עיקר אלא משום שצריך צבע עמיד. וכמשנ"ת.

ויסוד כימאי חשוב לזה כתב בספר עזרת כהנים (ח"א עמ' מח) בשם האדמו"ר מאיזביצא (אביו של האדמו"ר מראדז'ין), שדבר היוצא מן החי בכוחו לצבוע דבר מן החי, ודבר היוצא מן הצומח בכוחו לצבוע פשתן וכדו'. ולכן אנדיגו (קלא-אילן) בכוחו לצבוע פשתן ולא צמר. עכ"ד. ובזה מבואר היטב מדוע נחשב קלא-אילן זיוף לגבי תכלת, לא משום שקלא-אילן אינו עמיד בפשתן, אלא משום שאינו עמיד בתכלת. וגם בדרך זו מיושבת הסתירה בין הגמ' במנחות לב"ק הנ"ל, דבאמת הקלא-אילן הוא צבע אמיתי והשתמשו בו רבות – לפשתן וכדו', אבל לצמר אינו מתאים, כיון שצמר הוא מן החי וקלא-אילן הוא מן הצומח. ודוק. [כיום למדו להתגבר על זה בעזרת הפרדת חמרים, אבל גם כיום אי אפשר לצבוע צמר באותו חומר שצובעים פשתן]. וא"כ מסתבר מאוד שכיום אין צריך כלל חלזון לתכלת.

ובזה כתבו ליישב קושית המשנה למלך בהל' כל המקדש (פ"ח הי"ג) אמאי לא הזכיר הרמב"ם שהתכלת האמור בבגדי כהונה הוא מהחלזון דווקא, כמו שכתב בהל' ציצית. ופשיטא שגם כאן הדין כן. ואולי סמך על מה שכתב בהל' ציצית. עכ"ד. ולהאמור כיון שס"ל שחלזון לא מעכב כלל, דהעיקר הוא שיהיה צבע תכלת, לכן כתב הדין שיהיו הבגדים מצמר צבוע תכלת, ולא הזכיר חלזון כיון שאינו בדווקא.

ויותר נראה על דרך מ"ש מרן החיד"א זלה"ה במחזיק ברכה אר"ח (סי' תקפ"ו אות א) שלכן השמיט הרמב"ם הדין ששופר של מקדש מצופה זהב משום דאינו מעיקר הדין "וכל דבר שישתנה לטובה לימות המשיח אין זקוק לו הרמב"ם דאינו מעיקר הדין וכשיבא משיח הטוב בעיניו יעשה". עכ"ד. ע"ש. וזה משום דלדעת הרמב"ם מי שיבנה המקדש הוא מלך המשיח כמ"ש בשלהי הל' מלכים. וכדאי' בחז"ל. ולפי"ז בנדון דידן בשלמא בהל' ציצית דאינו מצוה התלויה במקדש, ואם יתברר החלזון וכו' חייבים ללבוש תכלת, לכן הזכיר שעשיתו הוא מהחלזון, כי לא היה ברור בזמנו מציאות צבע אחר, אבל בבגדי כהונה – שיהיו בב"א כשיבוא משיח ויבנה המקדש, בזה לא החליט

הרמב"ם שצריך להיות מחלזון, דשפיר יתכן שיתברר אז דיש צבע לתכלת טוב יותר מחלזון, ומלך המשיח הטוב בעיניו יעשה.

כך או כך נראה שגם אם לא נפליג לומר שתכלת מחומרים כימיים כשר, ונדבוק בדברי חז"ל שאמרו "תכלת אינו כשר אלא מן החלזון". כמו שודאי כך ראוי וכך חובה, כי מה ידענו ולא ידעו הם, ואין חדש תחת השמש, ולא מפני שאנו מדמין נעשה מעשה. וגם הרמב"ם הרי הזכיר שנעשה מן החלזון כאמור. ובאמת להלן יתבאר בס"ד שאכן כן צריך דווקא חלזון מסוים מאוד בגלל הצבע. עכ"פ החתירה הגדולה לבקש את החלזון, זה אומר בכה וזה אומר בכה, סבורני שאינה עיקר הבעיה. שהרי ברור שכל סוגי החלזונות היו גם בימי חז"ל והשתמשו בהם, ואריסטו היוני סוקר ומזכיר גם את דיונון-הרוקחים וגם את הארגמון - כחלזונות ניצודים ומבוקשים. וברור לענ"ד לאור האמור שכל צבע ששימש בעבר לתכלת כשר הוא יהיה דיונון, ארגמון או ינטינה. העיקר שיהיה "צבע" שאינו דוהה, ולא זיוף. [אמנם אי אפשר להתעלם מהמציאות הברורה שאכן היה זה בארגמון דווקא. ומה שטוען כנגד זה הרב הרצוג, שיתכן שבעבר צבעו בינטינה ונעלמו הכונניות כו'. הוא פלא גדול, הרי גם בספרות אותה תקופה מבואר שהוא פורפור, ולא ינטינה. ואם נטען שהכונניות נעלמו, האם נוסף גם לומר שהספרות המדברת על הינטינה נעלמה? עכ"פ חשוב לציין שגם הרב הרצוג לא החליט שהוא הינטינה אלא כתב שהוא "השערה קרובה אל הדעת". גם לטענותיו על זהו הארגמון, יש תשובות מאוד ברורות. ראה בתחומין כרך כ"א וכליל תכלת בסופו. ועוד. ואכמ"ל].

ומה שאמרו חז"ל שהחלזון עולה אחת לשבעים שנה או לשבע שנים [נסחאות שונות בבבלי ובמסכת ציצית פ"א]. לא הוזכר ברמב"ם, ואדרבא כתב שהוא מצוי בים המלח (כלומר ים מלוח). משמע שתמיד ועדיין מצוי הוא. ומכיון שאינו תנאי לא בחלזון ולא בצבע, א"כ גם אם יצודו אותו בים שפיר דמי. והרי אמרו במדרש אגדה (בובר) בראשית (פרק מט): זבולן מתרעם על מדתו היה, ואמר רבונו של עולם לאחיי נתת שדות וכרמים, [ולי נתת הרים וגבעות, לאחיי נתת ארצות] ולי נתת נהרות וימים, אמר לו הקב"ה כולם צריכים לך על ידי (חלקך) [חלזון] שקונים, אמר זבולן רבון העולמים ואחי באים ולוקחין בלי ידיעתי ובלי דמים, אמר לו סימן יהא מסור בידך, שכל מי שיטול ממנו בלא דמים, אינו נהנה בפרקמטיא שלו. ואם הוא עולה רק אחת לשבעים או אפי' אחת לשבע שנים, מה פיוס הוא זה, וכי פרנסה היא זו. וגם אפי' אם אחת לשבע או שבעים שנה היו עולים מאות אלפי חלזונות מהים, דבר רחוק, איך יתכן שמכמות כזו יוכלו לפסק תכלת לרבבות עם ישראל, הרי מחלזון אחד מקבלים גרמים בודדים של צבע. א"ו היה החלזון מצוי בים כל הזמן. וכן מוכח ממה שאומר "באים ונטלים בלי ידיעתי", ועל דבר שעולה מן הים פעם לשבע או שבעים שנה, בזמן לא מוגדר, לא מסתבר שיש מי שיבוא ממקום רחוק ויטול. ובשבת (כו,א) ובשאר מקומות, מבואר שיוגבים מדלת הארץ שהשאר נבודדן - הם "צייד" חלזון. ובדאי מדובר על צידה מהים. והגם שודאי לא היה לצרכי מצוה, עכ"פ היה

מציאות קיימת, וברור שהשכילו להשתמש בה גם לתכלת. [משא"כ הינטינה שנמצאת בלב ים ואינו בחלקו של זבולון].

ומ"ש הגמרא במנחות שם לפיכך דמיו יקרים, ראיתי שנסתבכו בזה, דכיון שמדובר על חלזון מצוי מדוע דיו יקרים. ולענ"ד הדבר פשוט מאוד, החלזון אמנם מצוי הוא בקרקעית הים באיזורים שיש צמחיה וסלעים, [אינו צף על המים כהינטינה], וזכורני שקראתי לפני זמן רב באיזה ספר שמלאכת "שולי הפנינים" ממעמקי הים מלאכה סוכנת, משום שהצוללנים היו יורדים עם מסכות וכשהנה נגמר להם האוויר היה להם איזה מפוח שהיו צריכים לשחררו והיו עולים בבת אחת, ואם היו מפספסים זמן היו מתעלפים וכו'. וגם לפעמים היו מסתחררים כו'. לכן היו דמיו יקרים כיון שהיה עולה רק א' לשבעים שנה, כלומר זמן מופלג, והיה צריך לשכור צוללנים לשלוח אותו אותו מקרקעית הים. משא"כ שאר דגים שנצודו ברשתות וכו' בקלות רבה.

ג. צבע התכלת

דבר ברור הוא שגם אם סוג החלזון אינו מיוחד, צבע התכלת הוא צבע מיוחד ובדווקא, וידועה מימרת חז"ל בסוטה (יז,א) ומנחות (מג,ב) וחולין (פט,א), ושאר מקומות: "תכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע דומה לכסא הכבוד". אבל אינו פשוט כלל. גם אם נצבע ציצית בדיונון או בארגמן נוכל לקבל צבעים שונים מצבעים כהים מאוד - כחול ושחור, ועד צבעים בהירים ביותר. והדבר תלוי באחוזי הצבע לעומת הצמר, ועוד סיבות. ומ"ש הרב הרצוג זצ"ל לפתור בעייה זו בספרו "התכלת בישראל" פרק ז' [נדפס בסוף ספר "התכלת". ומובא דבריו בזה גם בספר עיר הקדש והמקדש ח"ה עמ' נ"ט], שכיון שקלא אילן דומה לתכלת, וקלא אילן הוא ידוע כ"אינדיגו", כמ"ש הערוך, וידוע שאנדיג"ו הוא צבע כחול עמוק נוטה לשחור. וא"כ זהו צבע התכלת. ולענ"ד אינה ראיה, אמנם הצבע הטבעי כך הוא, אבל הרי מדובר בזיוף מקצועי, ומנא לן שלא ידעו לערב בו חומרים שמגוונים את הצבע לתכלת הרצוי. ובספרי הנ"ל "שלא יאמר הרי אני נותן צבעונים וקלא אילן והם דומים לתכלת". הרי שלא צבעו בקלא-אילן לבד אלא עם "צבעונין" נוספים. ואיך אפשר להביא מזה אפי' תחילת ראיה. גם הצבע המתקבל מקלא-אילן, האנדיגו, בדקו הרב הרצוג, וכתב שהוא "כחול-עמוק שחרורי". ע"ש. ואינו נראה שזהו התכלת. גם הינטינה שעליה נטה הרב לומר שהיא התכלת אינה כחול עמוק לדבריו.

בגמ' בברכות (ט,ב) "משיכיר בין תכלת לכרתי". מפרש רש"י תכלת, ירוק הוא וקרוב לכרתי (שהוא ירוק חזק). וכ"כ להלן (נז,ב) ובפירושו לתורה (שמות כה,ד), שתכלת ירוק הוא. וכ"כ הראב"ע (שמות כה,ד בפ' הארוך): "ותכלת אמר יפת, שהוא כדמות שחרות, כי הוא תכלית כל הצבעים, והכל ישובו אליו, והוא לא ישוב במעשה אדם לעולם. ואנו נסמוך על רז"ל שאמרו שהוא ירוק והוא צמר". [ופלא לכאורה שבפירוש

שהקצר שם כתב שתכלת הוא "עין הקרובה לשחרות". ובתוך דברינו יתיישב קצת כמ"ש המעיין].

וקשה הרי בסוטה ובמנחות כו' אמרו שתכלת דומה לים וים דומה לרקיע. ודוחק לומר שירוק קורא רש"י לתכלת דידן, ולירוק דידן קורא כרתי, שהרי גם בתלמוד יש ירוק סתם ויש ירוק ככרתי. [זהב ירוק" יומא מדב. "כתם ירוק" נדה י"ט]. וידוע שהכרתי הוא ירוק חזק, נוטה מעט לשחרות. ואיך יתכן שתכלת הוא ירוק, ולמה זה סבר רש"י שיש לירוק ב' שמות, ירוק ותכלת, ולא חילק בניהם. ושו"ר שכבר תלמידי רבינו יונה שם (דב ד"ה רבי) דחו פי' רש"י, משום "דמה ענין תכלת אצל כרתי", והסכימו לפי' הערוך שתכלת הוא צבע שנקרא הנדי הדומה לתכלת. ע"ש.

ואבל כלום יתכן להעלות על הדעת שרש"י יכתוב דברים פעמיים ושלוש ללא ידיעה ח"ו. אבל דברי רש"י נאמנים הם, על פי הירושלמי שם בברכות (פ"א הל' ב'): "תכלת דומה לים וים דומה לעשבים ועשבים דומים לרקיע" כו'. אין ספק שעל פי זה כתב שתכלת הוא ירוק. אולם גירסא זו של הירושלמי תמוהה, "ים דומה לעשבים", הנשמע כזאת? ובסוטה ומנחות כו' וספרי במדבר פסקא קט"ו, ליתא אלא "תכלת דומה לים וים דומה לרקיע". גם הגר"א מחק גירסא זו מהירושלמי, לפי שהייתה משובשת בעיניו, דבכל שאר דוכתיה ליתא, והחוש לכאורה מכחישה.

אבל גם בבמדבר רבא (יד, ג) הגירסא כהירושלמי. ומאידך שם (יז,ה) מוזכר רק "שהתכלת דומה לרקיע" כו'. וזה ודאי מורה שאין כאן מחלוקת, אלא ענין שצריך להתבונן בו ולא להזניחו.

וצריך להבין למה הוזכרו כאן עשבים. דהנה ים כתב רש"י במנחות שהוזכר משום שנעשו בו נסים כו', אבל עשבים איזה ענין יש בהם. ומצאתי שעמד בזה מהר"ש יפה ביפה מראה כאן, וכתב שתכלת אינו ממש כרקיע אלא דומה קצת גם לעשבים. ע"ש. ודברו הם קלורין לעינים, כמו שיתבאר. וגם הנה יש דרך ארוכה יותר במדרש תהלים (צ,יח): "אמר ר' חזקיה ואית דאמרי בשם ר' מאיר, תכלת דומה לים, וים דומה לעשבים, ועשבים דומים לאילנות, ואילנות לרקיע". ולמה הזכיר אילנות, הרי עשבים הם אותו הצבע. וגם כיון שדורשים חז"ל בירושלמי ובמדרשים וראיתם וזכרתם, משמע שתכלת הוא הדומה לרקיע.

אמנם עכ"פ אי אפשר לומר שנסחה מוטעית היא בירושלמי, מאחר שנמצאת בכמה מדרשים. ומוכרחים לקרב הדברים אל ההבנה. ובפרט שמדובר על מדרשי חז"ל שבימיהם עוד היה להם תכלת בבגדיהם. כי לא דבר ריק הוא מכס ח"ו.

ועוד קשה, דבבמדבר (טו,מא) כתב רש"י בשם ר"מ הדרשן, שתכלת הוא משום שמכת הבכורות הייתה בלילה, ותכלת דומה לצבע הרקיע שמשחיר לעת ערב. וזה לכאורה דלא כמו שכתב בברכות שהוא ככרתי. אבל נראה שדברים בגו, ובדווקא הוא דכתב כן, שכן ממה שאומרת המשנה "משיכיר בין תכלת לכרתי" מבואר שתכלת

קרוב הוא לכרתי, כמ"ש הירושלמי שם שטעמו של ר"א שחולק על רבנן וסובר "בין תכלת לכרתי", הוא משום שס"ל שצריך "כדי שיהיה ניכר בין הצבועין". וירוק ככרתי הוא צבע ירוק חזק שנראה נוטה לשחור. וא"כ נחזור לדברי היפה מראה הנ"ל, שתכלת אינו דומה רק לים ולרקיע, שכן הם בהירים הרבה יותר, אלא דומה התכלת גם לעשבים – בבחינה זו של חזק הצבע ונטייתו לשחור – כמראה השמים לעת ערב [לא שחור ממש אלא צבע תכלת חזק ולא בהיר], ונאמר כי דמיון זה הוא בצד זה שיש בעשבים צבע חזק בגוון שחור, אבל לא בצד הירוק שבהם. ולכן כתב רש"י שתכלת קרוב הוא לכרתי, וקרוב לשחור. והבן.

וא"כ קרוב מאוד וקל להבין שהיה פשוט וידוע לרש"י שצבע תכלת עיקרו הוא "כחול בהיר", כצבע השמים, כמו שמוגדר תכלת כיום, אלא שהצבע הרצוי לדעת רש"י הוא תכלת כהה במקצת, כצבע השמים לעת ערב, שכן אם הוא בהיר מאוד לא נראה בו שחרוריות כלל, משא"כ אם הוא תכלת קצת חזק שנוטה מעט לכחול, כבר רואים בו קצת שחרוריות. שכן תכלת חזק נוטה הוא לכחול. ולכן כתב במק"א שהוא קרוב לכרתי, כלומר צבע חזק, ובמק"א כתב שהוא שחור. כי כאמור "תכלת" כשלעצמו היה ידוע, כמו שידוע היום, ואין חדש, ולא בא אלא להמחיש את הגוון הרצוי, אבל לא ללמד מה הוא צבע תכלת, שידוע לכל מבין עם תלמיד. וזוהי גם כוונת חז"ל בירושלמי ובמדרשים הנ"ל שאמרו שתכלת דומה לעשבים ולעצים. וכדברי הרב יפה מראה הנ"ל. ודוק היטב.

[ויתירה מכך, מבדיקה שעשיתי עולה כי בערבוב צבע כחול עם ירוק באחוזים מסויימים, מקבלים כחול בהיר כתכלת. ולא רחוק לומר שבדברי חז"ל טמון כאן גם ידע מקצועי מעמיק, שאכן התכלת האמיתי הוא מורכב מכחול וירוק באחוזים מסויימים. אבל דבר זה טרם נבדק כראוי].

ועתה נבוא לדברי הרמב"ם ז"ל שכותב בהל' כלי המקדש (פ"ח ה"ג): "תכלת האמורה בכל מקום הוא הצמר הצבוע כעצם השמים שהוא פתוך מן הכחול". ובהל' צצית (ריש פ"ב) כתב: "תכלת האמורה בכל מקום היא הצמר הצבוע בפתוך שבכחול וזוהי דמות הרקיע הנראית לעין השמש בטהורו של רקיע".

ומקשים על דבריו למה לא הזכיר סימני חז"ל דומה לים וים דומה לרקיע וכו'. ועי' להגרימ"ט בספר עיר הקדש והמקדש (ח"ה עמ' מ"ז) שעמד על זה. ונאמר, כי דברי הרמב"ם הם קרובים לדרך שהסברנו את דברי הירושלמי ולדברי היפה מראה, שאמנם צבע תכלת בעיקרו הוא ידוע ככחול בהיר, וזהו "פתוך מן הכחול", כלומר לקוח ומעורב מכחול, עם צבע יותר בהיר עד שנראה כטהורו של רקיע. שכן מבואר בדברי הרמב"ם שם בהל' צצית הל' ב' שצבע החלזון עצמו הוא "שחור כדיר". כלומר כחול חזק מאוד, שנראה כשחור. [ואכן כשמיבשים את הצבע של המורקס לפני הצביעה מתקבל צבע כחול שחור, כמו הדין המיושב]. אבל "פתוך מן הכחול" שכותב הרמב"ם, שממנו יש לקבל צבע ב"דמות הרקיע הנראית לעין השמש בטהורו של

רקיע", שללא ספק הוא צבע הרבה יותר בהיר מכחול, [ולא כרש"י שהוא צבע הרקיע המשחיר לעת ערב], יש לו משמעות נוספת, משמע שלא רק צבע כחול יש כאן אלא תערובת צבעים, שהמרכזי שבהם הוא כחול, [מילולית "פתוך" פירושו מעורב. מזוג. כלול. כמו אש וברד פתוכים זה בזה. במד"ר יב]. א"כ משמע שידע הרמב"ם מאופן הצביעה שהזכיר פלניוס, וכיון אליה, שלא רק כחול יש כאן, אלא צבע נוסף שבתערובת שניהם מתקבל הצבע כעצם השמים כו'. וכבר הוכיח הרב הרצוג בספרו "התכלת בישראל" (בתוך ספר התכלת לר"מ בורשטיין, עמ' 391), שמה שכתב הרמב"ם שדמו שחור כדיו, מקורו אינו מצא בחז"ל בשום מקום, ולקוח מדברי אריסטו אודות הפורפור כו', אבל סבר שלא היה בקיא הרמב"ם ביונית, והתרגום הערבי לא היה מדויק כו', או שתורגם לו "מלך" שחור במקום דיו כו'. ע"ש. ולדעתי אין בזה צורך. והרי הסברנו דברי הרמב"ם, וגם כאן מדויקים דבריו מאוד, כדרכו בכל מקום.

הרי כאמור הרמב"ם בהלכה ב' כותב שדם החלזון הוא "שחור כדיו", ואיך מצבע שחור כדיו נקבל פתוך מכחול ובהיר ממנו כעצם השמים. אם לא על ידי צבע נוסף. והגר"א הרצוג (שם עמ' 391) כותב עוד על דברי הרמב"ם: "אכן זוהי השאלה האם זיהוי של חלזון שמתאר רבינו הוא נכון, הלא רבינו ז"ל בעצמו מביא וחוזר ומביא שמראה התכלת כמראה הרקיע, ושגופו של חלזון הוא עצמו דומה לרקיע, ואם את הקושי הראשון נתיר שצריך להוסיף סממנים על השחור, ועל ידי כך נוצר מראה התכלת, זה בעצמו צ"ע רב, כו' אם זהו תכלת, כשהצבע של התכלת אינו נוצר אלא ע"י הוספת סממנים ידועים. ובעניין הסממנים הלא הרמב"ם עצמו אומר שהסממנים הם מה שהצבעים רגילים לתת ליורה כו', וזה ידוע שאלה אינם פועלים בצבע, אלא פועלים בצמר לקשר הצבע אליו". עכ"ל. קושיות אלו אין להם יישוב אם לא כדברינו, שאכן בסכומו של דבר באמת אין מדובר על צבע אחד, אלא כאמור אמנם הצבע העיקרי מראהו כמראה הדיו, אבל צובעים קודם לו בצבע מחלזון נוסף ממשפחת הפורפור, כההליך לקבלת התכלת, כאמור, ואז אכן מקבלים צבע כעצם השמים כו'.

והמעניין יותר הוא שלפי תהליך צביעה זו, קודם של חד קוצים ואח"כ של כהה קוצים, מתקבל צבע תכלת נוטה לסגול עם מעט שחרות אפרורית. וזה מתאים גם עם שיטת רש"י הנ"ל. [ממש עם סגירת הגליון הגיענו חוברת "אור תורה" לחודש אב, וראיתי לד"ר קפלן מרחובות, שטוען שהינטינה נמצאה וצבעו בה כו'. הפך מה שכותב הרב הרצוג. ודבר זה נובע ממה שמזהה את ה"קינטון" כינטינה. אבל כמדומה שטעות בידו, יקינטון הוא פרח בצבע סגלגל. צבע שניתן לקבלו גם מהמורקס החד קוצים, ובפרט עם שילוב של הכהה קוצים, וכבר מוזכר ה"קינטון" כמורקס, גם אצל הרב הרצוג, שבו ורק בו השתמשו גם לארגמן. ואכמ"ל כעת].

[ההמשך יבוא אי"ה]